

בעקבות הפשיטה על סמוע: התעוררות לאומית בגדה המערבית ושינוי בעמדת חוסין כלפי ישראל וכלפי הגדה

משה שמש

התנועה הלאומית הפלסטינית, שקמה בראשית שנות העשרים ועד מלחמת 1948 הוסיפה להיאבק למען עצמאות לאומית לפלסטינים בארץ-ישראל (פלסטין) המנדטורית, ניכרה בקיפאון זמני בעקבות תוצאות מלחמת 1948 (אל־נֶכְפָּה). המושג Palestine נעלם מהמפה הגאוגרפית והמדינית של המזרח התיכון. הגדה המערבית סופחה לירדן (באפריל 1950) ותושביה המקוריים והפליטים הפלסטינים שהתיישבו בה היו רשמית לאזרחים ירדנים. רצועת עזה היתה בשליטת הממשל המצרי. לא היתה הנהגה פלסטינית שייצגה את הפלסטינים וזכתה להכרת מדינות ערב והפלסטינים עצמם. 'ממשלת כל־פלסטין', שהוקמה בספטמבר 1948, שבקה חיים מיד לאחר הקמתה. 'הוועד הערבי העליון', בראשותו של המופתי אמין אל־חוסניני, ייצג רק את עצמו והיה חסר השפעה פוליטית. נשאר רק נציג 'פלסטין' בליגה הערבית, תפקיד שמילא 'ראש ממשלת כל־פלסטין', אחמד חלמי עבד אל־באקי, עד מותו ביוני 1963. התהליכים החברתיים והפוליטיים שחוו הפלסטינים בעקבות המלחמה ותוצאותיה, לרבות היווצרות בעיית הפליטים, הניבו במחצית השנייה של שנות החמישים התעוררות לאומית פלסטינית חדשה שלה מאפיינים ושיטות פעולה חדשים. ביטוייה של התעוררות לאומית חדשה זאת ניכרו במחצית הראשונה של שנות השישים בהופעת ארגוני הפדאיון, ובראשם ארגון פת"ח. אחד מפירות נצחונם הפוליטי של ג'מאל עבד אל־נאצר במבצע 'קדש' ובמערכת סואץ (אוקטובר-נובמבר 1956) היה מסעו בעולם הערבי שהטיף בו למען רעיון 'הלאומיות הערבית' ('אל־קומיה אל־ערביה') ולמען העמקת המודעות הערבית לבעיית פלסטין. הוא ראה בבעיה זאת חלק בלתי־נפרד מתיסתר הלאומיות הערבית. תכניה של לאומיות ערבית זאת היו מהות הנאצריזם.¹ נאצר העלה את בעיית פלסטין, שנחשבה אז בעיית 1948, או את 'שחרור פלסטין'

* מאמר זה הוא פרי מחקר בנושא 'ההתעוררות הלאומית הפלסטינית 1949-1964: ממשבר התבוסה ב-1948 לתנועה לאומית מיליטנטית'. המחקר נערך בסיוע 'הקרן הלאומית למדע' מיסודה של 'האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים'.

1. ההטפה ללאומיות הערבית עוברת כחוט השני בנאומיו של נאצר בתקופת הזוהר של רעיון זה בשנים 1957-1961, ראו: ג'מאל עבד אל־נאצר, רדיו קהיר, 7.11.56, 17.1.57, 12.2.57, 26.7.57, 5.12.57, 30.3.58, 3.9.58, 23.12.58, 25.12.60, 5.3.61.

בתור הנושא המרכזי שעל סדר היום המדיני של העולם הערבי. בהגדרת עמדתו מהו הפתרון לבעיית פלסטין, קרא נאצר לביצוע החלטות האו"ם בדבר פלסטין, ובהן החלטת החלוקה משנת 1947, וליישום זכות השיבה של הפליטים לאדמותיהם.² ב-29 במרס 1959, במושב ה-31 של מועצת הליגה הערבית הציעה מצרים, על רקע התעסקותו הרבה של נאצר בבעיה הפלסטינית אחרי מלחמת סיני, 'להחיות את הישות הפלסטינית'. בעקבות יוזמה זאת החליטה מועצת הליגה על 'כינוס ערבי בדרג גבוה שייסקרו בו שלבי התפתחות בעיית פלסטין לאור ההתפתחויות והנסיבות הקיימות ותותווה מדיניות ערבית מאוחדת שכל מדינות ערב החברות בליגה יתחייבו לבצעה'. כמו כן החליטה המועצה על 'ארגונו מחדש של העם הפלסטיני והבלטת ישותו כעם מאוחד, ולא של פליטים גרדא, שהעולם ישמע את קולו בזירה הלאומית [הערבית] ובזירה הבינלאומית באמצעות נציגים שיבחר העם הפלסטיני'.³ מטרתה של החייאת הישות הפלסטינית היתה אפוא להקים מוסדות פלסטיניים עצמאיים שייצגו את הפלסטינים בתור עם.

בשנים 1959-1963, בדיוני מועצת הליגה הערבית בשאלה כיצד להקים את 'הישות הפלסטינית' בלטה הקוטביות בעמדות בין מצרים שלחצה על מדינות ערב האחרות לקבל החלטות אופרטיביות בסוגיה, דהיינו להקים מוסדות ייצוג, ובין ירדן שהצליחה לעמוד בלחץ המצרי והבין-ערבי ומנעה קבלת החלטה אופרטיבית פה אחד שרק היא מחייבת את כל מדינות ערב. בספטמבר 1963 התכנסה מועצת הליגה הערבית; הכינוס היה לציון דרך חשוב בהתפתחות סוגיית הישות הפלסטינית. הצורך למנות מחליף לאחמד חלמי, לאחר מותו, שימש למצרים אמתלה כדי לחסל לצמיתות את המוסד האנכרוניסטי 'ממשלת כלי-פלסטין', ולקדם את נושא כינון מוסדות הייצוג הפלסטיניים. בפתיחת הדיון הודיע נציג ירדן שארצו אינה מכירה ב'ישות פלסטינית' עצמאית, ועל כן הוא מתנגד לתוכנית מיסודה. בסופו של דבר, ב-19 בספטמבר 1963 אישר מושב זה כמה החלטות, וביניהן: (1) אחמד אל-שוקירי מונה לנציג פלסטין במועצת הליגה הערבית, עד שהעם הפלסטיני יוכל לבחור את נציגיו; (2) על שוקירי הוטל להרכיב את משלחת פלסטין, בראשותו, לעצרת האו"ם; (3) הוחלט ששוקירי יבקר במדינות ערב בתום מושב עצרת האו"ם כדי לדון בבעיית פלסטין על כל היבטיה. משלחת ירדן התנגדה למינויו של שוקירי ורשמה את הסתייגותה זאת בפרוטוקול הכינוס.⁴ בינואר 1964, בעקבות קריאתו של נאצר מ-23 בדצמבר 1963, התכנסה בקהיר הפסגה הערבית הראשונה וקיבלה, בין היתר, החלטה בסוגיית הישות הפלסטינית. הפסגה החליטה

2. ראו: ג'מאל עבד אל-נאצר, מן אקוואל אל-ראיס, קהיר [בלא ציון תאריך] (בספר קטעים מנאומיו של נאצר בין השנים 1963-1954 בנושא בעיית פלסטין ופתרונה); נאצר, רדיו קהיר, 24.7.57, 27.7.57, 15.5.58, 3.9.58, 17.2.60, 23.12.58, 25.12.60.
3. עדלי חסאד, שעב פלסטין פי טריק אל-עודה, קהיר 1964, עמ' 102-104; אחמד אל-שוקירי, מן אלי-קמה אלא אליהזימה, ביירות 1971, עמ' 57-58. ראו גם: אלי-אהראם, 6.4.59.
4. ראו: דוח שוקירי לפסגה הערבית השנייה, ספטמבר 1964, שכותרתו 'אלי-כיאן אל-פלסטיני', נספח 3, עמ' 11-10, אוספים פרטיים של תעודות מתוך תיקי הממשל הירדני בגדה המערבית, ובכללם תיעוד מתוך תיקי שירותי הביטחון הירדניים [להלן: תמ"י].

ש'אחמד אל-שוקירי, נציג פלסטין בליגה הערבית, ימשיך במגעיו עם המדינות החברות [בליגה הערבית] ועם העם הפלסטיני מתוך כוונה לכוון את היסודות הנכונים לארגון העם הפלסטיני, ולאפשר לו למלא את תפקידו בשחרור מולדתו והגדרתו העצמית'.⁵ מאמציו של שוקירי להוציא לפועל החלטה זאת, שנמשכו עד יוני 1964, הניבו ב-28 במאי 1964 את הכינוס הראשון של 'המועצה הלאומית הפלסטינית' (מל"פ) בירושלים המזרחית (ועידת ירושלים). במושב הנעילה של כינוס המועצה (2.6.64) הוכרו על הקמת 'ארגון שחרור פלסטין' (אש"ף).⁶ זה היה הישגו הגדול של שוקירי. שוקירי נבחר ליושב ראש הוועד הפועל של אש"ף. המלך חוסין, שהיה אורח הכבוד של המועצה, נתן את ברכתו לכנס ולהקמת הארגון. הפסגה הערבית השנייה (ספטמבר 1964) קיבלה בברכה את הקמת אש"ף ואישרה את החלטת אש"ף להקים את 'צבא השחרור הפלסטיני'. במאי 1965 נערך בקהיר הכנס השני של המל"פ, ובמאי 1965 התכנס בעזה הכנס השלישי. בינואר 1965 החל ארגון הפדאיון פת"ח (ראשי תיבות של 'חרכת תחריר פלסטין' במהופך) בפעולות 'המאבק המזוין' נגד ישראל. הארגון קרא תיגר על האסטרטגיה הערבית, דחינו המצרית, בדבר אופן פתרון הבעיה הפלסטינית, וכן על מנהיגותו של שוקירי באש"ף. בעיני נאצר, פעולות פת"ח איימו על האסטרטגיה שלו בסכסוך וחתרו תחת מעמדו של אש"ף. לכן ניסתה מצרים, באמצעות המפקדה הערבית המשותפת (מפע"ם), לדכא את פעולות הארגון בשטח ישראל שיצאו משטח ירדן, סוריה ולבנון. ואכן בינואר 1965 הורה מפקד המפע"ם (קצין מצרי) לראשי המטות של צבאות ירדן, סוריה ולבנון לפעול ברוח זאת.⁷

תגובת הפלסטינים בגדה המערבית

אחת השאלות המרכזיות בחקר התפתחות התנועה הלאומית הפלסטינית אחרי התבוסה הערבית ב-1948, ותוצאותיה מבחינת הפלסטינים היא מהי תודעת הזהות הפלסטינית - היקפה ועומקה - בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בכלל, ובקרב הפליטים בפרט. בייחוד מדובר בפלסטינים תושבי הגדה המערבית שמאז 1950 ביקש המשטר בירדן, באמצעות תהליך 'ירדניזציה', לעשותם אזרחים ירדנים שנאמנותם וזיקתם הפוליטית היא למשטר ההאשמי בירדן. תגובות האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית למסעו של נאצר למען הבעיה הפלסטינית שהחל בו אחרי מלחמת סיני, לפעילות הבין-ערבית למען 'החייאת הישות הפלסטינית' ולפעילותו של

5. שוקירי, מן אליקמה אלא אלי-הזימה, עמ' 50; עבד אל-ח'אלק חסונה, מזכ"ל הליגה הערבית, אלי-אהראם, 18.1.64.

6. מְנֻמַּת אל-תחריר אל-פלסטיניה (אש"ף), אל-מו'תמר אל-פלסטיני אל-אָן ל 28.5.1964-2.6.1964.

7. ראו: תזכיר מפקד המפע"ם למזכ"ל הליגה הערבית כפי שציטט רמטכ"ל הצבא הערבי הירדני (צע"י) בתזכירו למזכ"ל הליגה הערבית מ-26.11.66, רדיו עמאן, 27.11.66. ראו גם: ראש ממשלת לבנון, אל-ח'יאת; וצפי אל-תל, אלי-חואדת', 9.12.65; תמ"י, תזכיר מפקד הצע"י אל הרמטכ"ל, 24.5.65. ראו גם: אלי-נהאר, 19.6.65.

בעקבות הפשיטה על סמוע

שוקירי בסוגיה זאת יש בהן כדי להבהיר מה היתה תודעת הזהות הפלסטינית בקרבם. תגובות אלה גם העידו על היקף הזיקה הפוליטית של אוכלוסייה זאת לממסד הפלסטיני שהוקם מ'למעלה'.

הפלסטינים עקבו בעניין רב אחר הדיונים הבין-ערביים בסוגיית החייאת הישות הפלסטינית, אחר דיוני הפסגה הערבית והחלטותיה, ובייחוד אחר פעילותו של שוקירי, כינוס ועידת ירושלים ודיוניה והקמת אש"ף והוועד הפועל של הארגון. כל אלה עוררו התלהבות בקרבם. הם תלו תקוות רבות בפעילות שוקירי למען הקמת הישות הפלסטינית. הקמת אש"ף ענתה על ציפיותיהם, בעיקר על אלה של אנשי מחנות הפליטים ושל הצעירים שביניהם. הם ראו בכך ראשית הדרך להגדרה עצמית. ההיבט הצבאי של הישות, ובעיקר הגיוס לצבא הפלסטיני העתיד לקום, קסמו לצעירים והלהיבום. שוקירי התקבל בהתלהבות בעת ביקורו בגדה המערבית בפברואר 1964. בדוחותיהם תיארו היטב קציני המודיעין ומפקדי הנפות בגדה המערבית את תגובותיהם ואת קבלות הפנים הנלהבות שזכה להן שוקירי. לפי אחד הדוחות, התמיכה בשוקירי בתקופת שיא פעילותו ב-1965 הגיעה לכדי 80-90 אחוזים מכלל אוכלוסיית הגדה המערבית.⁸ שיתוף-הפעולה בנושא בין נאצר, חוסין ושוקירי חסך מהעסקנים הפוליטיים של הגדה המערבית את ההתלבטות בשאלת 'הנאמנות הכפולה', ובשנים 1964-1965 עודד אותם להתבטא בגלוי בכינוסים ובפגישות מצומצמים בזכות הקמת הישות הפלסטינית ואש"ף. מצב עניינים זה השתנה לאחר שב-1966 פרץ המשבר החריף בין חוסין ובין שוקירי על רקע נסיונות המשטר בירדן להגביל את פעילותו של אש"ף בירדן מאחר שראה בה חתירה תחת יציבותו.

בספרו **ירדן ופלסטיין: השקפה ערבית** (1984), במבט של עשרים שנה, רואה סעיד אל-תל (שר ההסברה והחינוך הירדני לשעבר, אחיו של וצפי אל-תל שכיהן כמה פעמים בתפקיד ראש ממשלת ירדן) בהקמת אש"ף תפנית ביחסים בין הירדנים ובין הפלסטינים בירדן:

עד 1964 התפתחה האחדות בין שני העמים, הירדני והפלסטיני, במהירות ובכל התחומים, בלי בעיות מיוחדות, עד שוועידת הפסגה הערבית הראשונה החליטה להקים את אש"ף שיהיה מוסד שייצג את העם הפלסטיני. המטרה הבסיסית להקמתו היתה הבלטת הבעיה הפלסטינית בזירה הבין-לאומית. אם הקמת אש"ף היתה טקטיקה מדינית מקובלת מבחינת ההיגיון הלאומי (קומי), הרי מבחינת הלאומנים (קומיון) [הירדנים] [הקמתו] נדחתה בהחלטיות; מאחר שהיה לאמצעי לפירוק האחדות בין שני העמים, הירדני והפלסטיני. אבות אש"ף הראשונים [קרי, שוקירי] האמינו שהם ראשי מדינות שעיקר דאגתם לחפש מדינה שעל אדמתה ועל עמה יממשו את השפעתם [שלטונם]. ואכן הזירה הירדנית היתה האדמה והעם שהיו מועמדים לענות [על צורך זה]; שהרי ועידת הפסגה לא הגדירה את תפקידי אש"ף כשמדובר בפלסטינים המתגוררים בירדן, על שום המטרה שלמענה הוקם אש"ף. אבל התעקשותו של אש"ף לממש את שלטון המדינה על מקצת העם של מדינת האחדות [ירדן] עוררה מחלוקת חריפה בין ממשלת הממלכה הירדנית ההאשמית ובין

8. ראו: תמ"י, מגוון דוחות משנת 1964.

הוועד הפועל של אש"ף. בעקבות מחלוקת זאת העמיקו רגשי הפירוד הרגיונליים (אל-פְּרָקָה אל-אֶקְלִימָיָה) בין הירדנים ובין הפלסטינים, ובייחוד מאחר שחוגים מסוימים [הכוונה לפלסטינים] תמכו באש"ף במחלוקת זאת, ובתגובה לכך חוגים ירדניים תמכו בעמדת הממשלה. מחלוקת זאת, שקעקעה את החזית הירדנית הפנימית, נמשכה עד ראשית יוני 1967.⁹

מקובלת עליי ראייה היסטורית זאת של איש הממסד הירדני המקורב מאוד לרופאי אל-תל שבשנים 1965-1967, כשהיה ראש ממשלת ירדן, ניהל את המסע נגד אש"ף. זאת היתה סנונית ראשונה של הערכת תהליך ה'ירדניזציה' של האוכלוסייה הפלסטינית ולקחיו, הערכה שביטאה אישיות בכירה בממסד הירדני. אכן, לדעתי, הקמת אש"ף גרמה תפנית ביחסים בין הירדנים ובין הפלסטינים של הממלכה ההאשמית. יתר-על-כן, להערכתי, מקור התפנית היה ברעיון 'החייאת הישות הפלסטינית' שהעלתה מצרים במרס 1959, ובדיונים הבינ-ערביים שנמשכו אחרי-כן. ההתפתחויות בתוך ירדן וביחסים בין הירדנים ובין הפלסטינים (או הירדנים ממוצא פלסטיני, כפי שכינה אותם הממסד הירדני) מאז הועלה רעיון 'החייאת הישות הפלסטינית', ובייחוד לאחר שהוקם אש"ף, הן ביטוי לכשלון תהליך ה'ירדניזציה' שניסה המשטר לכפות על הפלסטינים בירדן מאז הסיפוח הרשמי של הגדה המערבית ב-1950 מצד אחד, וביטוי לחיזוק תהליך ה'פלסטיניזציה' של הפלסטינים מצד אחר. שני תהליכים אלה מצאו את ביטויים המלא במאורעות שפרצו אחרי פשיטת צה"ל על סמוע, ב-13 בנובמבר 1966. פעילות שוקירי, ואפילו העימות בינו ובין ירדן, תרמו אף הם לחיזוק התודעה הלאומית הפלסטינית בקרב אוכלוסיית הגדה המערבית, ובייחוד בקרב המשכילים, לרבות פעילי מפלגות, כגון מפלגת הבעת', המפלגה הקומוניסטית ותנועת הלאומנים הערבים. תומכיהם העיקריים של מפלגות אלה היו מקרב תושבי הגדה המערבית שנשאו שנים את דגל האופוזיציה לשלטון בירדן.

כבר במרס 1964 הגיע למנהל הביטחון הכללי דוח מאחד מקציני המודיעין בגדה בדבר ידיעות שהתקבלו מ'מקורות מנוסים והידועים בעומק ידיעותיהם', ולפיהן:

אלמנטים של הרס ושחיתות פועלים כדי ליצור בלבול ומחלוקות בקרב בני הגדה המערבית - תושבים או פליטים - במטרה להכין את דעת הקהל לקבל את הקריאה לממש את רעיון הישות הפלסטינית בצמרת מדינה פלסטינית בגדה המערבית, דהיינו התנתקות על-ידי הקמת מדינה עצמאית. מסע תעמולה זה מתרכז בנושאים רגישים, כמו מדיניות לוקלית (אקלימיה), [אפליה] שנוקטים האחראים במטרה להפקיד את המשרות ואת התפקידים הרגישים והחשובים בידי בני הגדה המזרחית, להרחיק את בני הגדה המערבית מהתפקידים הרגישים בכוחות המזוינים, בביטחון הכללי ובתפקידי המושלים המנהליים, ואפילו בחצר המלכותית, ולמוסרן לבני הגדה המזרחית. כמו כן, התוכניות הכלכליות ותוכניות הבנייה מתבצעות לפיתוח הגדה המזרחית על חשבון הגדה המערבית.¹⁰

9. סעיד אל-תל, אלי-אֶרְדֵן וַ פְּלִסְטִינִים: נִגְ'הַת גְּזֵר עֶרְבִיָה, עמאן 1984, עמ' 37-38.

10. תמ"י, דוח 11.3.64 של קצין מודיעין למנהל הביטחון הכללי.

בעקבות הפשיטה על סמוע

אך טבעי שהתעוררות לאומית זאת תלווה ברגשות קיפוח ואפליה, שהתפתחו בקרב הפלסטינים תושבי הגדה המערבית לאחר הסיפוח, ואף תזון מהם. רגשות אלה צצו ועלו מדי פעם בפעם בעת משברים פנימיים או התפרצויות לאומיות של תושבי הגדה המערבית, כמשבר אפריל 1963 שפרץ על רקע ההכרזה על האיחוד המשולש בין מצרים, סוריה ועיראק, או משבר נובמבר 1966 שפרץ אחרי הפשיטה על סמוע. בינואר 1966, ברוח דוח קצין המודיעין הנזכר לעיל, סיכם דיפלומט ערבי שכיהן בירושלים המזרחית והיה מעורה היטב בנעשה בקרב המנהיגות הפלסטינית המקומית את התחומים שבהם, לדעת המנהיגות המקומית, הופלו הפלסטינים בגדה המערבית לרעה:

א. היעדר שוויון בין הפלסטיני ובין הירדני במילוי משרות ממשלתיות בכירות כנמוכות. כמו כן, היעדר שוויון בייצוג שתי הגדות בבית־הנבחרים לפי היחס המספרי באוכלוסייה שרובה פלסטינים.

ב. היעדרם של קצינים פלסטינים מיחידות הצבא הירדני, אם [ביחידות] בגדה המערבית, אם [ביחידות] על הגבול ואם באלה שבגדה המזרחית.

ג. האיסור שחל על הפלסטינים להתחמש [להצטייד בנשק] או לעבור אימון צבאי, כדי לחזק את ההגנה על הכפרים ועל הקווים הקדמיים.

ד. המאמץ למען הטמעת [האישיות הפלסטינית] בממלכה ההאשמית [הכוונה לירדניזציה].

ה. התנגדות הממשלה להקמת מפעלים תעשייתיים בגדה המערבית, אף שהפלסטינים דורשים זאת בתוקף. הממשלה מרכזת את כל תוכניות הפיתוח והבנייה בגדה המזרחית, במקום להשקיע בגדה המערבית.¹¹

תוצאת חיזוק התודעה הפלסטינית והתעוררות רגש הלאומיות הפלסטינית בקרב תושבי הגדה המערבית בשנים 1964-1967 היתה:

א. התגברות 'הרגשת הלוקליות' (אקלימיה) של תושבי הגדה המערבית, עד שראו בפעולות הממשלה נגד הגורמים האופוזיציוניים בגדה המערבית פעולות שמקורן ב'הרגשת הלוקליות' של תושבי הגדה המזרחית או של הירדנים.

11. 'המצב בגדה המערבית', דוח הקונסול הסעודי בירושלים אל מנכ"ל משרד החוץ הסעודי, 28.1.66, תמ"י, מתוך תיק הקונסוליה הסעודית בירושלים. עדות למידת אמינותו של דוח זה - שבוודאי התבסס על סיכום שיחות שהתנהלו עם מנהיגים פלסטינים בגדה המערבית, ובהם נושאי משרות רשמיות - מספק דוח אחר מטעם 'המרכז ללימודים אסטרטגיים באוניברסיטה הירדנית' שנכתב שלושים שנה מאוחר יותר (ב-1997) בעמאן. הדוח דן ברגשי הקיפוח של הפלסטינים בירדן וגרס, במנחים וזהים לדוח הדיפלומט הסעודי, 'שהם הבסיס לקיטוב בין שני המגזרים'. וכך מציין הדוח הירדני את התחומים שבהם מרגישים הפלסטינים מופלים לרעה: א. במינויים במגזר הציבורי מועדפים אזרחים ממוצא ירדני; ב. אזרחים ממוצא פלסטיני אינם מיוצגים בממשלה ובפרלמנט לפי מספרם היחסי בממלכה; ג. משרות רגישות מוענקות לאזרחים ממוצא ירדני בלבד; ד. אזרחים ממוצא ירדני זוכים לעדיפות בעסקות שונות מטעם המנגנון הממשלתי.

ב. חוסר האמון שנוצר בין התושבים ובין הממשלה, שנמשך זה 16 שנים מאז סיפוח הגדה המערבית לירדן. לתושבי הגדה המערבית לא היו ציפיות לשינוי ניכר במדיניות הממשלה כלפי הבעיה הפלסטינית, והיינו הך אם בראשה עמד בהג'ת אל-חלהוני (שדגל במדיניות לאומית ערבית והתקרבות למצרים), סמיר אל-רפאעי, וצפי אל-תל או חוסין בן נאצר. כולם דומים בכל הקשור למדיניות החוץ. חוסר האמון של תושבי הגדה המערבית בממשלה הגיע לשיאו בשנים אלה. השפעתו של אי-אמון זה בלטה יותר ככל שרמת ההשכלה היתה גבוהה יותר. רוח העוינות והרגישות בין שני הצדדים הלכה וגברה בתקופה זאת. ככל ששוקירי גילה הדים חיוביים לפעילותו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית, כן נקטה המשטרה בגדה המערבית עוד צעדים בטחוניים.

ג. דרישותיו של שוקירי מירדן בכל הקשור לפעילות אש"ף בירדן מצאו אוזן קשבת בקרב הפלסטינים בירדן. התקפות שוקירי על ירדן (מאז ראשית 1966) הגבירו יותר מבעבר את תמיכתם [של הפלסטינים בירדן] באש"ף ובדרישותיו מירדן, מאחר ששוקירי העלה דרישות עממיות שכל פלסטיני בגדה המערבית מזדהה אתן, יהיו נטיותיו הפוליטיות אשר יהיו [...] הפלסטינים תושבי הגדה המערבית והגדה המזרחית ובמקומות אחרים התקשו לוותר על רעיון הישות הפלסטינית, שביסוד אש"ף [...] מתנגדי שוקירי של אתמול היו לתומכיו נגד ממשלת ירדן [מתוך רצון] לנקום בה'.¹²

שוב עלתה על הפרק שאלת הנאמנות הכפולה של 'הירדנים ממוצא פלסטיני'. שאלה זאת לא התעוררה ולא נדונה בחוגים פלסטיניים או ירדניים כל עוד שרר שיתוף-פעולה בין אש"ף ובין ירדן, כפי ששרר בשנת 1964 עד מאי 1965, מועד כינוסה של המועצה הלאומית הפלסטינית השנייה. סוגיית הנאמנות הכפולה התחדדה ככל שהחריפו היחסים בין אש"ף ובין ירדן, והמשטר יצא נגד שוקירי והאשימו ביצירת 'כפילות' (אֶזְוִיאוֹגְ'יָה). 'המנהיגים המתונים ושקולי הדעת' של האוכלוסייה הפלסטינית, דהיינו אלה הממלאים תפקידים רשמיים בשלטון, היו מודעים היטב לדילמה זו, שהיו נתונים בה בעצם כל הפלסטינים בירדן. מצד אחד עסקנים אלה הזדהו עם ההתעוררות הלאומית של התושבים וחיזקו את התודעה הפלסטינית בקרבם, ומצד אחר לא יכלו לצאת בגלוי נגד עמדת המשטר, שהתנגד לשוקירי ולדרישותיו ואף הצר את צעדיו בירדן, כשהתושבים הזדהו עם תביעותיו של שוקירי מירדן ועם דרישותיו לייצג את הפלסטינים. מנהיגים אלה נקלעו למצוקה, שכן ידעו על נחישותו של המלך לפעול נגד שוקירי ועל העימות הצפוי בין אש"ף ובין ירדן. לכן הם ניסו להלך בין הטיפות. כמה מנכבדי הגדה המערבית, וביניהם חברים במועצה הלאומית הפלסטינית, ובראשם רוחי אל-ח'טיב, ראש עיריית ירושלים, 'הודאגו מההתערעות המהירה של היחסים בין שוקירי ובין ירדן [...] אלה האמינו בצורך למצוא צורה כלשהי לביטוי האישיות הפלסטינית במסגרת הכתר הירדני ואחדות שתי הגדות, ובתנאים הבין-ערביים והבין-לאומיים הנוכחיים'. בסוף 1965 הם יזמו תיווך בין שני הצדדים. לאחר שהמלך וצפי אל-תל, ראש ממשלת ירדן, הסכימו לכך, הם

12. דיווחי הקונסול הסעודי, 23.2.65, 8.1.66, 28.1.66, 2.3.66, 5.5.66.

שיגרו אל שוקירי בקהיר נציגים להפסיק את מסע התעמולה שלו 'הלא מועיל והמזיק לבעיה הפלסטינית'. באוקטובר 1965, מאחר שידע על הלכי רוח אלה, ביקר וצפי אל-תל בגדה המערבית בתור מחווה לתושבים. על ביקורים אלה אמר רוחי אל-ח'טיב לדיפלומט ערבי (בנובמבר 1965): 'יש קבוצות [חוגים] מתונות שמנסות עתה להרבות בקשר עם המלך חוסיין ועם ראש הממשלה באמצעות כמה שרים פלסטינים, ובראשם קאסם אל-רימאווי, כדי להגביר את האמון ואת שיתוף-הפעולה בין שני הצדדים. זהו האמצעי היחיד שיכול לשמור את הישות הירדנית בשלמותה; על הנאמנים לישות הירדנית לסגור את הדלת בפני אלה המנסים לפוצץ את גשר האמון בין שתי הגדות, מתוך התעלמות מהאינטרס הציבורי האמיתי'. בסכמו את עמדת 'המתונים', כתב הדיפלומט הערבי: 'הם חושבים שהדרך הטובה ביותר לשיתוף-פעולה עם המלך היא תיקון חוק הבחירות על בסיס אחוז התושבים, שאז תורכב הממשלה מקרב הרוב שבבית-הנבחרים [דהיינו, הרוב שהוא פלסטיני], וכי הפלסטינים יהיו במעמד שווה לאחרים בכל דבר, שאם לא כן תהיה הידרדרות העניינים חמורה [ההדגשה שלי, מ"ש]¹³. על רקע זה יש להבין את 'רוח הרגיונליות' (אקלימיה) ואת רגישות היתר שהתפתחו ביחסים שבין תושבי שתי הגדות או בין הירדנים לפלסטינים. צעדי המשטר כלפי הגדה המערבית ואוכלוסייתה נשפטו אם כן לפי האינטרס הלוקלי של אותה אוכלוסייה יותר מאשר מתוך התחשבות בצורכי השלטון, וביטחוננו. ברוח זאת גם פורשו צעדי המשטר שננקטו באפריל ובמאי 1966 נגד פעילי המפלגות.

המשטר גייס את ד"ר יוסף הייפל, מהחוקרים הירדנים הבכירים בתחום הפלסטיני-ערבי, כדי להתמודד עם התפתחות זאת ולהרגיע את המנהיגות הפלסטינית המקומית באשר למקומה במאבק המתנהל בין 'הישות הפלסטינית', שקמה זה עתה, ובין 'הישות הירדנית'. במאמר שכותרתו 'אין בעיה לאומית בלי עם' שפרסם ביומן פלסטיני, שיצא לאור בירושלים המזרחית, ב-4 בפברואר 1966, עונה היפל לטענות, ולפיהן 'קיום עם פלסטיני או ישות פלסטינית נוגד את האינטרסים של הממלכה הירדנית ההאשמית [...] טענה זאת היא כפירה; קיום פלסטיני-ירדני-ערבי או ערבי-ירדני-פלסטיני מדגיש שלחלוטין אין סתירה בין האינטרסים של העם הפלסטיני ושל ירדן'. לדעתו, 'הבעיה הפלסטינית הלאומית היא בעייתו של העם הפלסטיני ושל מדינות ערב. העם הפלסטיני לבדו אינו יכול להחזיר לבני פלסטיין את זכותם על מולדתם הגזולה. מדינות ערב, בלא העם הפלסטיני, אינן יכולות לפעול מבחינה חוקית כדי להחזיר את זכויות בני פלסטיין. החובה הלאומית מחייבת שיתוף-פעולה בין הכוחות הפלסטיניים ובין המדינות הערביות'. מסקנתו היא: 'הבעיה הפלסטינית הלאומית היא בעייתה הראשונה של ירדן, שהרי ירדן היא פלסטיין, ופלסטיין היא ירדן [...] האינטרסים של בני ירדן בשתי הגדות מחייבים אותם לראות בבעיה הפלסטינית את בעייתם הראשונה, כי סכנת ישראל מאיימת לא רק על הגדה המערבית של הירדן, שהיא מה שנשאר מפלסטיין, אלא מאיימת גם על הגדה המזרחית, ומכאן שהיא מאיימת על כל המדינות הערביות. על העם הפלסטיני ועל ירדן לפעול יחד ועם מדינות ערב למען הבעיה הלאומית הראשונה של הערבים כולם'.

13. שם, 1.11.65, 2.3.66, 10.5.66.

בעקבות הפשיטה על סמוע: התפרצות לאומית בגדה המערבית¹⁴

ב־13 בנובמבר 1966 פשטו כוחות צה"ל על הכפר סמוע שבדרום הר חברון, בתגובה על פעולות חבלה שביצעו בשטח ישראל פדאיון שהגיעו מאזור חברון. על־פי דוח שהגיש שר ההגנה הירדני לראש ממשלתו היו תוצאות פשיטת צה"ל על הכפר סמוע בקרב הירדנים: 'אנשי צבא - 15 הרוגים (ביניהם ראיד [רס"ן] וכן מלאזם אול [סגן]) טייס; 34 פצועים (ביניהם מפקד החטיבה וסרן); 1 שבוי (חייל). הוחזר באמצעות משקיפי או"ם ב־16 בנובמבר 1966). אזרחים - 5 הרוגים; 6 פצועים'.

שר ההגנה ציין בדוח ש'מטרת האויב בפעולה זאת היתה להרוס את הבתים אשר לדעתו שימשו בסיס למחבלים מאנשי פת"ח בכפרים הקרובים לקו הפסקת האש - מדרום לאזור חברון. לצורך פעולה זאת ריכזו כוח גדול מאוד של חי"ר, שריון, חטיבת תותחנים והנדסה'. כבר ב־12 בנובמבר 1966, ערב הפשיטה על סמוע - עקב המיקוש בהר ברד שבדרום הר חברון בליל ה־11-12 בנובמבר 1966 (נגמ"ש של צה"ל עלה על מוקש ומתשעת החיילים שהיו בו נהרגו שלושה ושישה נפצעו. עקבות מבצעי המיקוש הוליכו לשטח ירדן) - ציפה הצבא הערבי הירדני (צע"י) לפעולת תגמול ישראלית בדרום הר חברון והוכרזה כוננות בהתאם. עוד סיבה לציפייה זאת היתה אופיה של ההודעה הישראלית מצהרי אותו היום. ב־12 בנובמבר 1966 אחר הצהריים גילו תצפיות הצע"י בגזרה זאת פעילות מוגברת של צה"ל ובעקבות זאת הוצבו מארבים וקודמו כוחות. מקצת כוחות התגבורת תפסו עמדות בכפר סמוע ופתחו באש נגד טור השריון הישראלי שנע לעבר הכפר. רביעיית מטוסי האנטר הוזנקה לאזור המערכה ב־07:50 והתפתח קרב אווירי עם רביעיית מיראג'ים של חיל־האוויר הישראלי. לאחר קרב שנמשך קרוב לעשר דקות נוכחו טייסי ההאנטרים בנחיתותם וניסו לנתק מגע, והמטוסים הישראליים ניצלו זאת כדי להפיל את אחד ההאנטרים הנסוגים. המטוס נפל וטייסו קפץ ונהרג. ההודעה הראשונה על פעולת צה"ל שודרה ברדיו עמאן ב־08:00. ב־14:00 שודרה הודעת הדובר הצבאי הירדני ובה נמסר ש'הבוקר חצה כוח ישראלי שהרכבו חטיבת חי"ר מוסעת בסיוע גדוד טנקים, שני גדודי חת"ם, אחד מהם כבד, וטייסת מיראג'ים, במטרה לכבוש את סמוע. הכוחות הירדניים סיכלו את מזימת התוקפים ותגבורות שהגיעו לאזור הדפו אותם סופית אל מעבר לקו שביתת־הנשק ב־10:10'. הדובר מסר על אבדות הישראלים ועל אבדות הירדנים. ההודעה הבלויתא את 'הניצחון' הירדני ואת הדיפת התקפת צה"ל 'שהיתה מתוכננת להיות רחבת ממדים הרבה יותר מן ההתקפה בפועל'. כמו כן, הודגש 'היקף האבדות' שנגרמו לצה"ל, לעומת מיעוט האבדות הירדניות והעמידה הנאותה של חיילי הצע"י.

המכה שניחתה על ירדן בפשיטת סמוע עוררה פורקן של רגשות לאומיים ורגשות קיפוח שהצטברו בקרב הפלסטינים בירדן והפעם לבשו צורה אלימה. הפשיטה זימנה לאש"ף, למצרים ולסוריה את ההזדמנות לצאת בהסתערות תעמולתית נגד ירדן להגביר את החתרנות נגד המשטר, במגמה לזעזעו, ואם אפשר גם למוטטו. עוצמת התגובה של האוכלוסייה הפלסטינית

14. סעיף זה מבוסס על תמ"י, תעודות מנובמבר ומדצמבר 1966, ומינואר 1967, אלא אם צוין אחרת.

בעקבות הפשיטה על סמוע

הצביעה על התהום העמוקה שהפרידה בינה ובין המשטר הירדני. הפשיטה עוררה תסיסה חסרת תקדים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. הלך הרוח הביקורתי כלפי המשטר לווה בהפגנות ובמהומות, לעתים אלימות, שהיו חריפות בעוצמתן מאלה של אפריל 1963 ואף נעשה בהן שימוש בנשק חם. התסיסה בגדה המערבית התפתחה בשלושה שלבים עיקריים. כדי לתת לקורא את הרושם המציאותי הנכון של התפתחות המשבר הפנימי נתאר שלבים אלה במפורט, ונתבסס הן על דיווחי מפקדי הגדודים וחטיבות הצבא, והן על דיווחי יחידות המשטרה, כל אחד בגזרתו.

שלב א - 15-20 בנובמבר 1966

לאחר יום של הלם שבו עיכלה האוכלוסייה את תוצאות הפשיטה ואת משמעותן, החל ב־15 בנובמבר 1966 גל של הפגנות. ביום זה הצטמצמו ההפגנות בעיקר לעיר חברון, והשתתפו בהן כ־500 איש שקראו לחוסין 'ללכת בעקבות נורי אל-סעיד'. המפגינים יידו אבנים לעבר השוטרים והניחו מחסומים בדרך הראשית. המשטרה נאלצה לירות באוויר להגנה עצמית. החל מ־16 בנובמבר עבר מרכז הכובד של ההפגנות לערי השומרון - שכם, טול-כרם וג'נין - ומשם לירושלים (המזרחית), לרמאללה ולכפרי הגבול. אך מספר המפגינים היה מועט. ב־19 בנובמבר אירעה התפרצות חריפה של הפגנות, ו'אלפים' הגיעו לשכם והתעמתו עם כוחות הביטחון. המפגינים בשכם חסמו רחובות ויידו אבנים. המשטרה נאלצה להשתמש בגז מדמיע. כמו כן נורו כמה יריות אקדה לעבר השוטרים, ואחד מהם נפצע. בשעת ההפגנות נפצעו ארבעה שוטרים וארבעה מפגינים. באותו בוקר נפגשו נכבדי העיר שכם והפיצו הודעה לתושבים. תוכנה של ההודעה דווח באותו לילה למנהל המודיעין הכללי. למודיעין הכללי דווחו משכם פרטים על הגורמים שהסיתו אנשים להפגין או יזמו את ההפגנות, וביניהם וליד אל-שפעיה, וליד אַסְתִּיתְיָה, עזת אל-מצרי ונמר אל-מצרי שנחשב מסית קיצוני ביותר, וכן התאחדות הנשים.

ב־20 בנובמבר 1966 נמשכו ההפגנות, והמוקד להן היו שכם וטול-כרם. בשכם הגיע מספר המשתתפים בהפגנות לעשרת אלפים. המפגינים נשאו תמונות של נאצר והשמיעו סמאות לאומניות, כגון 'אחדות ערבית', 'רוצים עם אחד, לא שניים', 'רוצים את אש"ף', 'רוצים התנגדות עממית'. המפגינים צרו על בניין המושל, על מרכזיית הטלפונים ועל בית-המלון 'פלסטין' בעיר, רגמו אותם באבנים וגרמו נזק. למודיעין הכללי דווחה רשימת שמות של המסיתים להפגנות - מורים ותלמידים מבית-הספר אל-נג'אח וגורמים אחרים בעיר. בשלב זה, ולפי הוראות מעמאן, נמנעה המשטרה ככל האפשר מלהתערב. אך כאשר המפגינים החלו לרגום באבנים את בניין המושל, הורו למשטרה להתערב. העיר שכם היתה סגורה ביום. בטול-כרם הוכרזה שביתת מסחר כללית וההפגנות הקטנות שהתקיימו בה, שהושמעו בהן הקסמה 'חוסין' ו'רוצים נשק', פוזרו בלא מאורעות מיוחדים.

ראוי לציין שבשלב זה נמנע המשטר מלהפעיל את הצבא, כנראה כדי להימנע מהחרפת התסיסה, מקווה שהרוחות יירגעו בלא עימות אלים. על רקע המכה שספג הצבא בפשיטה, נרתע המשטר מלהפעיל כוח מחשש שמא יואשם שהוא מפעילו נגד המפגינים במקום נגד

ישראל. כמו כן התעורר חשש שמא הקצונה הבכירה 'תתנגד' להפעיל חיילים נגד האוכלוסייה הפלסטינית. מדובר בקצונה שהחליפה את שכבת הפיקוד הוותיק והנאמן למשטר, לאחר שזאת סולקה בעקבות שינויים בפיקוד ובארגון מהשנים שקדמו לסמוע. שכבה זאת טרם עמדה במבחן נאמנותה למשטר.

שלב ב - 21-25 בנובמבר 1966

בשלב זה החלה הידרדרות במצב בגדה המערבית. המפגינים השתמשו בנשק חם, ואילו המשטרה גילתה אוזלת יד בפניור ההפגנות (בשכם). לאחר שהמלך הגיע לכלל מסקנה שאין סיכוי שכוחות המשטרה לבדם יוכלו להחזיר את הסדר על כנו, נאלץ המשטר להפעיל את הצבא, בגדר הרע במיעוטו - תחילה בשכם ואחר־כך ביתר ערי הגדה. הפעלת הצבא היתה מוגבלת ומושכלת ונועדה לאתר את המוקדים העיקריים של ההפגנות ולפזרן. ואכן השיטה הוכיחה את יעילותה. גם בשלב זה עמדו במרכז המאורעות הערים שכם, טול־כרם וחברון, ואליהן הצטרפו ירושלים ורמאללה וכן כפרים רבים. המפגינים התקיפו מרכזי שלטון, גרמו נזק לרכוש והעלו באש מכוניות משטרה. בשלב הראשון ההוראה היתה לא להתערב בהפגנות, כל עוד אין המפגינים פוגעים ברכוש ובמרכזי שלטון. אחר־כך ניסו כוחות משטרה בשכם לפזר את ההפגנות. רק לאחר ההתפרצות החמורה בשכם ב־21 בנובמבר, ולאחר שהמשטרה לא הצליחה להשתלט על המצב, ניתנה בפעם הראשונה הוראה לצבא להיכנס לעיר ולהשיב את הסדר על כנו.

ב־21 בנובמבר, בשעות הבוקר (08:30), החלו הפגנות בשכם בהשתתפות תלמידים ופועלים. המשטרה התעמתה עם המפגינים. אחד השוטרים ירה מאקדחו כדי להרתיע את המפגינים. המפגינים הגיבו בירי מאקדחים וממקלע סֶטֶן לעבר השוטרים ולעבר תחנת המשטרה. נורתה גם אש מהבתים לעבר תחנת המשטרה. לכוחות המשטרה ניתנה הוראה לסגת לתחנת המשטרה ולצפות לתגבורת. בינתיים התכוננו יחידות צבא להיכנס לעיר. ההוראות לכוחות המשטרה היו לירות על המפגינים לשם הגנה עצמית. המפגינים הוסיפו להבעיר צמיגים וארגזי עץ ברחובות. ב־12:00 הוטלה האחריות לביטחון בעיר על הצבא והחל מהשעה 14:00 הוכרז עוצר בעיר. לעיר הובאו יותר משני גדודים (מחטיבת עאליה) כדי שיאכפו את העוצר וידכאו את ההפגנות. על יחידת הקשר של הצבא הוטל לתפוס את משרדי הדואר בערים שכם וג'נין ולנתק את הקשר הפנימי והחיצוני של שתי הערים. כמו כן נותק זרם החשמל בעיר שכם (פרט למשרדי ממשלה). לסיכום המאורעות בשכם עד כניסת העוצר: מהירות נהרגו שלושה מפגינים (בני 9, 19 ו־20), וחמישה נפצעו. אחד־עשר שוטרים נפצעו קל.

הפגנות סוערות פחות נערכו בירושלים המזרחית, ולפניורן נשלחו יחידות משטרת המדבר הבדווית. בייחוד תוגברה השמירה על תחנת השידור ברמאללה, ותפקיד חיילי החטיבה ההאשמית, שהיו בכוננות מידית, היה לטפל בכל מצב חירום בעיר. כמו כן נערכו הפגנות בג'נין, בטול־כרם, בחברון וברמאללה, אך אותן פיזרה המשטרה בלא התערבות הצבא, אף שיחידותיו היו בכוננות סמוך להן.

ב־22 בנובמבר 1966 שרר שקט יחסי בגדה המערבית משום שזה היה יום חג ובתי־הספר

היו סגורים. העוצר לא הוסר משכם. המאורעות היחידים שנרשמו היו שביתת-המסחר הכללית בטולי-כרם והפגנה קטנה של כ-180 מאנשי העיר, שהצבא פיזר מיד, וכן הפגנה של כ-600 איש במחנה הפליטים שליד העיר, שהמשטרה ופלוגת צבא פיזרו גם אותה. בשכם ערך הצבא חיפושים בשכונות העיר ובעקבותיהם נעצרו 42 מנכבדי העיר שבלטו בהסתה להפגנות ובהשתתפות בהן והם נשלחו לבית-סוהר בעמאן. עם העצורים נמנו: וליד אל-שפעה ואחיו חאפז טוקאן, וליד אסתיתיה וצדיק אל-אסמר.

ב-23 בנובמבר 1966 חזרה הסערה לגדה המערבית, פרט לשכם שבה נמשך העוצר. הפגנות נערכו בערים ירושלים, רמאללה, אל-בירה, טול-כרם, ג'נין, יריחו, קלקיליה, חברון, טובאס, ובכפרים עוורתא וסלפית. על כן הורחב העוצר לערים קלקיליה, טול-כרם, וג'נין. ערים אלה תוגברו בכוחות צבא. גדוד חי"ר בדווי הוזעק לטול כרם; פלוגת חי"ר לקלקיליה ופלוגת טנקים לג'נין; כמו כן הוזרמו טנקים ושריוניות לעיר שכם. שימוש נרחב נעשה באנשי משטרת המדבר הבדווית שהוכיחה את יעילותה באכיפת הסדר. הצבא הופעל בכמה מרכזים עירוניים שבהם החמירו ההפגנות, אף שפעולת פיזור ההפגנות הוטלה חלקית על המשטרה. על רקע הידרדרות המצב הופעלה חטיבת שריון 60 שבפיקוד 'החזית המערבית' (הגדה המערבית).

ב י ר ו ש ל י ם החלו הפגנות בשעות הבוקר, והשתתפו בהן בעיקר תלמידים. ב-09:30 נסגרו החנויות ברחוב צלאח א-דין, ובעליהן הצטרפו למפגינים. המפגינים פוזרו בגז מדמיע. הצבא והמשטרה ירו באוויר כדי להרתיע את המפגינים, וחמישה תלמידים נפצעו. ניתנה הוראה לסגור את בתי-הספר וכן הועלתה דרישה להטיל עוצר על העיר; ב ר מ א ל ל ה החלו תלמידי תיכון להפגין ב-08:00. ההפגנות נמשכו, אל תלמידי התיכון הצטרפו תלמידי מכללת ביר זית, וסופן שיחידות הצבא והמשטרה דיכאו אותן. שלושה חיילים ותלמיד אחד נפצעו; ב ח ב ר ו ן נערכו הפגנות בהשתתפות כ-1000 איש. יחידות צבא תפסו את הכניסות לעיר ומקומות חיוניים; ב ק ל י ל י ה פיזרו המשטרה והצבא את ההפגנות באמצעות כמה יריות הרתעה. כשהגיעו לעיר כוחות התגבור (גדוד), הוטל עוצר מהשעה 14:00; ב ט ו ל - כ ר ם נאלץ הצבא להתערב לאחר שהמשטרה לא הצליחה לפזר הפגנה של כ-600 איש. המפגינים ירו לעבר החיילים והשוטרים. החיילים הגיבו בירי באוויר. המפגינים קרעו את הדגל הירדני שמעל בניין העירייה. גדוד צבא נשלח לעיר לתגבור. עוצר הוטל החל מהשעה 16:00; בכמה כפרי השומרון (עתיל, טובאס, סלפית ועוורתא) נערכו הפגנות, והמשטרה פיזרה אותן. ואלה הערים שעליהן הוטל עוצר: שכם, טול-כרם, קלקיליה וג'נין. בטולי-כרם נאסרו 53 איש שהיו מעורבים בהפגנות, והם נשלחו למעצר בעמאן. ראש העיר טול-כרם, חברי המועצה ונכבדים נפגשו בעירייה כדי לדון במצב. בעקבות הפגישה הופץ כרוז בחתימתם של 52 מנכבדי טול-כרם ותוכנו היה זהה לתוכן הכרוז שהופץ בשכם.

ב-24 בנובמבר 1966 עברה התסיסה לערים ולכפרים שעדיין לא הוטל עליהם עוצר, בעיקר באזור ירושלים, רמאללה, אל-בירה וחברון. ההפגנות התפשטו למחנות הפליטים שליד ערים אלה. נכבדי הערים האלה הסיתו להפגנות. ב ר מ א ל ל ה שררה שביתת-מסחר מלאה. מפגינים פתחו באש מאקדחים לעבר כוחות המשטרה שהשיבו באש להרתעה. לא היו

בעקבות הפשיטה על סמוע

א. יוצבו חוליות תצפית יומיות במקומות השולטים בערים כדי לפקח על היוצאים מהן ועל הנכנסים אליהן; ייעצרו כל אלה שיצאו או ייכנסו שלא כחוק. כמו כן ייסגרו כל הדרכים המוליכות אל הערים.

ב. ייאסר על החיילים להיכנס לשכונות הישנות (קסבות) ואל הבתים 'הצמודים' להן כדי שלא ייפגעו.

ג. תיאסר היציאה בזמן העוצר פרט לבעלי רשיונות שעליהם חתומים מפקדי החטיבות עצמם.

ד. איסור ירי למעט בשני מקרים:

1) בעת ירי על חיילים ועל שוטרים, שמטרתו להרוג - במקרה זה יותר הירי לשם הגנה עצמית;

2) כשמדובר בירי על הצבא ועל אנשי הביטחון הכללי מכמה מקומות - ואז יש לקבל אישור אישי (של מפקד החטיבה) לירי.

ככלל, העוצר שהוטל על הערים בגדה המערבית הניב רגיעה במצב. רגיעה זאת אפשרה לשר הפנים לפרסם ב־26 בנובמבר 1966 הודעה רשמית על המצב שעיקרה:

כמה קבוצות של אזרחים הפגינו כדי להביע את גינויים לתוקפנות ואת הערכתם לגבורת הצבא הערבי הירדני, וכדי לדרוש נקמה באויב. אך גורמים הרסניים מקרב מפלגות השמאל המפורקות, ובראשן המפלגה הקומוניסטית, הסתננו לשורות המפגינים בכמה מקומות וגרמו לסטייתם ממטרתם הנעלה. משום כך, לבקשת הנכבדים והתושבים במקומות אלה, נאלצו כוחות הביטחון להתערב כדי להגן על התושבים ועל רכושם. היו כמה נפגעים. כוחות הביטחון פיזרו מיד את ההפגנות והטילו עוצר על ערים אחדות. כמו כן נעצרו הגורמים ההרסניים והמסיתים לשם חקירה.¹⁵

בזכות הרגיעה במצב, הוחלט על הקלות, בהדרגה, בשעות העוצר. ב־26 בנובמבר 1966 הוחלט להסיר את העוצר חלקית בג'נין, בטול־כרם, בקלקיליה ובירושלים. למרות העוצר נערכו הפגנות בכמה מקומות. בהפגנה בעיר העתיקה בירושלים (בהשתתפות כ־400 איש) הורה מושל העיר לצבא שלא להתערב. ואכן, המפגינים התפזרו מעצמם. את ההפגנות הקטנות בכפרים פיזרו הצבא או המשטרה. עם זאת, בקלקיליה נעצרו 19 איש ונשלחו לחקירה בעמאן.

ההקלה בשעות העוצר בירושלים, בשכם, בטול־כרם, בקלקיליה, בג'נין וברמאללה ונוספה גם הקלת העוצר בחברון. מפקד 'החזית המערבית' אישר לחדש את הקשר הטלפוני והאלחוטי בערים ומחוצה להן בשעות שהעוצר הוסר. כמו כן נפתחו, בפקודת מושל ירושלים, משרדי

15. רדיו עמאן, 26.11.66; פלסטין, 27.11.66.

אש"ף בירושלים ובבית-חנינא, אף שנמשכה השמירה עליהם. נפתחו גם שערי העיר העתיקה, והמשטרה הופקדה על השמירה עליהם. ביום התקיימו כמה הפגנות קטנות בירושלים - אחת של נשים - אך כולן פוזרו. מעניין לציין את ההפגנה הסוערת של הסטודנטים שנערכה באוניברסיטה הירדנית בעמאן. המפגינים התפלגו לשני מחנות: הירדנים מול הפלסטינים. כמה סטודנטים נפצעו ורבים נעצרו.

ב-28 בנובמבר 1966 נמשכו ההקלות בעוצר בערים והוקל העוצר גם במחנה הפליטים ג'לזון. העוצר בירושלים בוטל כליל. מנהל נפת טול-כרם קרא לנכבדי העיר וביקש מהם 'לגנות את המאורעות האחרונים ולהכריז על תמיכה' בממשלה. הנכבדים הסתייגו מהרעיון. מפקד המשטרה בטול-כרם ביקש לעצור אותם.

ב-29 בנובמבר 1966 נערכה בבית-לחם הפגנה של כ-500 תלמידים שהשמיעו ססמאות עוינות נגד המשטר. הצבא פיזר את המפגינים. היה חשש שמא יתחדשו ההפגנות לרגל יום החלטת החלוקה, ולכן הועלתה הכוננות ביחידות הצבא, ובכללן במחנות הפליטים. אך לא היו מאורעות מיוחדים, לבד מסגירת החנויות בירושלים. ההוראות ליחידות בקו הגבול עם ישראל, במוצבים, בסוירים ובמארבים - שלא לפתוח באש אלא לפי הוראות מפקדת החטיבה - שוננו שוב.

בימים שלאחר מכן נמשך תהליך הדרגתי של הקלה בעוצר. בחברון הוא הוסר כליל ב-4 בדצמבר. בתי-הספר בעיר נפתחו ב-6 בדצמבר; ב-11 בדצמבר נפתחו בתי-הספר היסודיים בשכם, בטול-כרם ובקלקיליה; ב-14 בחודש נפתחו בתי-הספר התיכוניים בג'נין וב-17 בו - בשכם ובטול-כרם. ב-13 בדצמבר הוסר העוצר בשכם שהיה בין השעות 05:00-22:00. ב-18 בדצמבר 1966 נמסר ליחידות הצבא בגדה 'שהחיים חזרו למסלולם התקין', והופסקו דיווחי הביטחון השוטף היומיים.

בחודש דצמבר נמשך גל מעצרים של המשתתפים בהפגנות (ב-4 בדצמבר דיווחה משטרת ג'נין על מעצרים של 63 מפגינים, מרביתם תלמידי בתי-הספר בני-עשרה) וכן הטיפול בעצורים - אם הובאו לדין, אם שוחררו, אם הוטל עליהם מעצר בית ואם שוחררו בערבות כספית. בין אלה שהוטל עליהם מעצר בית ואף נותקו קווי הטלפון בבתיהם היו מחמד תופיק אלי-חיא וד"ר צלאח ענבתאווי (מפעילי הלאומנים הערבים). ב-9 בדצמבר הועברו 13 איש משכם לחקירה בעמאן בשל השתייכותם לג'ת"פ (חזית שחרור פלסטין) או לאש"ף, נוסף על השתתפותם בהפגנות. ב-11 בדצמבר 1966 נמסר שסך כל נפגעי ההפגנות בשכם היו: חמישה הרוגים ושמונה פצועים מקרב האזרחים וכ-19 פצועים מקרב כוחות הביטחון. בחודש ינואר 1967 הוסרו בהדרגה ההגבלות על עסקנים פוליטיים ושוחררו מקצת העצורים.

בייחוד ראוי לציין את חלקם של חברי תנועת 'הלאומנים הערבים' ופעיליה מקרב תלמידי בתי-הספר התיכוניים ומקרב המורים בבתי-הספר אלה. פעילות זאת תאמה את לקחי מנהלת הביטחון הכללי מאירועי אפריל 1963, ולפיהם 'אירועי ההפגנות של אפריל 1963 הוכיחו שהתלמידים, יותר מכל האזרחים, נדחפים לפעול בהשפעת המאורעות וההתפתחויות בארצות ערב השכנות. פעילות תנועת הלאומנים הערבים היתה האקטיבית מכל [פעילות] המפלגות. הידיעות מצביעות על גיוס תאי סטודנטים הפועלים לפי תכנון מטעם תנועה זאת'. ברור

שהכוונה ב'השפעת המאורעות בארצות השכנות' היא, בין היתר, לתעמולה ולחתימה של מצרים, של אש"ף ושל סוריה.

פעילות 'ההנהגה הלאומית' של הגדה המערבית

בהפגנות שפרצו באותו זמן בכמה מרכזים ובמחנות פליטים ובידיעות המהימנות שהיו בידי המודיעין הכללי הירדני היה כדי להעיד על יד מכוונת ומארגנת שיזמה את התסיסה בגדה המערבית בעקבות הפשיטה. אין ספק שהפעם, לעומת מאורעות אפריל 1963, יזמו את ההפגנות ואת ההתפרעויות חברי ההנהגה הלאומית של הגדה המערבית ופעיליה, ובהם מנהיגי האופוזיציה הוותיקה, חברי תנועת הלאומנים הערבים, מפלגת הבעת' והמפלגה הקומוניסטית. יש להוסיף להם את הפעילים ואת הסוכנים ששוקירי הצליח לארגן בירדן, שאף הם השתתפו בהתססת האוכלוסייה משנקרתה ההזדמנות. מבחינה זאת יש אמת בטענת ראשי השלטון בירדן שהמסיתים להפגנות היו פעילי אש"ף ופעילים קומוניסטים המצוידים בכספים ממקורות שמחוץ לירדן. כמו באפריל 1963, כך גם כעת בלטו בקרב המפגינים תלמידי בתי-ספר וכן פליטים ואנשי שורה. חברי ההנהגה הלאומית, בעיקר אלה שבשכם ובירושלים, פעלו מתוך תיאום מלא בארגון פעולות המחאה נגד המשטר ונגד מדיניותו כלפי שוקירי, אש"ף ופת"ח.

חברי ההנהגה הלאומית קיימו שני כנסים: את האחד ארגנו חברי ההנהגה המקומית בשכם ב-21 בנובמבר 1966, והשני ארגנו חברי ההנהגה בירושלים ב-22 בנובמבר 1966. בעקבות הכנסים פרסמה כל הנהגה כרוזי מחאה, שני הכרוזים, שתוכנם היה זהה, ביטאו בעצם את עמדת ההנהגה הלאומית של כל תושבי הגדה. תוכן הכרוז משכם שודר כבר באותו ערב ברדיו אש"ף (ב-21 בנובמבר 1966). בפתחת הכרוז, שכותרתו היתה 'הודעה לאזרחים הנכבדים', נאמר: 'הנסיבות הקשות השוררות במדינה חייבו את מועצת עיריית שכם לזמן כמה אזרחים [לדיון]. בתום הדיון התקבלו החלטות'. בסיפא קראו המשתתפים לכינוס 'ועידה עממית לדיון בבעיות הגורליות של המולדת'. על הכרוז חתמו נכבדי העיר, לרבות חברי מועצת העירייה, וביניהם: חמדי כנעאן, וליד אל-שפעה, מעזוז אל-מצרי, קדרי טוקאן, חאפז טוקאן, ראשד אל-נמר, עבד אל-לטיף אל-ענבתאווי, צדיק אל-אסמר, כאמל אל-מצרי, הגברת פאיזה עבד אל-מג'יד, מחמד אל-צמד וצלחה אל-ענבתאווי.

בהקדמה לכרוז הירושלמי נאמר: 'נוכח הנסיבות העדינות השוררות במולדתנו היקרה, נפגשו כמה אזרחים מתושבי ירושלים וסביבתה בבניין עיריית ירושלים. בשל קוצר הזמן לא הוזמן לפגישה מספר גדול יותר של אזרחים. ההרגשה הכללית בקרב המשתתפים היתה שהם מביעים את רגשות האזרחים. לאחר שדנו במצב הכללי, התקבלו ההחלטות הבאות שיישלו למלך באמצעות מושל ירושלים'. בסוף הכרוז נאמר: 'המתכנסים תומכים בהחלטות אחינו התושבים בשכם ותומכים בקריאה לכינוס ועידה עממית שיארגנו ועדות מהמחוזות השונים של ירדן'. בין החותמים, לפי תפקידיהם: חברי בית-הנבחרים והסנט, חברי עיריית ירושלים (תשעה, ובהם רוחי אל ח'טיב), חברי לשכת המסחר (תשעה חברים שהבכירים שבהם היו: פאיך ברכאת ועלי טזיו), נכבדים (עשרה), ובהם: דאוד אל-חוסני, אסחאק אל-דזדאר, בהג'ת אבו ע'רביה וד"ר אמין אל-ח'טיב).

ואלה הדרישות שהועלו בשני הכרוזים:

א. לחמש את תושבי הכפרים הקדמיים ולבצר את הקווים הקדמיים לפי החלטות המומחים הצבאיים של המפע"ם, כדי שיהיה אפשר לעמוד מול התקפות האויב.

ב. לארגן את ההתנגדות העממית לפי עמדת המומחים הצבאיים של המפע"ם.

ג. להתחיל בגיוס חובה.

ד. לפעול עם שאר מדינות ערב הגובלות בישראל ולארגן הגנה משותפת לפי עמדת המפע"ם, לרבות מתן היתר ליחידות הצבאות הערביים להיכנס לירדן ולתגבר את הצבא הירדני, ולצדד את ירדן להסכם ההגנה המשותפת שנחתם בין מצרים ובין סוריה.

ה. לשתף-פעולה באופן מלא עם אש"ף ולאפשר לו ליצור מגע עם העם ולפעול בירדן [בכרוז הירושלמי הוסיפו: 'לפי החלטות ועידות הפסגה'], ולאפשר לו למלא את סמכויותיו.

ו. לא לעמוד בדרכם של אנשי הפדאיון הפלסטינים.

ז. ממשלת ירדן לא תעמוד בדרכו של העם כשהוא דן בענייניו הגורליים.

בולט האופי הלאומני של דרישות ההנהגה התומכת בפעילות אש"ף בירדן ובדרישותיו מירדן, בעמדת המפע"ם בנושא כניסת כוחות ערביים לירדן, ובייחוד בולטת תמיכתה בפעולות פת"ח בירדן, וכפועל יוצא ממנה - בישראל. משתמעת הדרישה להתיר פעילות מפלגתית או פעילות פוליטית של האופוזיציה בגדה המערבית, שיהיה בה דגש על דיון של העם הפלסטיני 'בענייניו הגורליים', כלומר מדובר בחופש התכנסות פוליטית. מודגשת הקריאה לכינוס 'ועידה עממית', שכלל הדעות אמורה לאשר דרישות אלה ודרישות לאומניות אחרות. אך המשמעות החשובה ביותר היא שזו לראשונה התגבשה התארגנות לאומית כלל-גדתית, שלה הנהגה כלל-גדתית שחבריה הם נציגי כל המוסדות הציבוריים והמפלגות בגדה המערבית; הנהגה זאת הצליחה לתאם עמדות כלפי המשטר הירדני. עמדות אלה בהחלט לא היו נוחות למשטר ואף הפתיעו אותו בעוצמתן ובקיצוניותן. ההנהגה הזדהתה כמעט לחלוטין עם דרישותיו של שוקירי מירדן, עם פעילותו בתחום הישות הפלסטינית, ובייחוד עם ארגון פת"ח שייצג את המנהיגות הלאומית הפלסטינית החדשה שבדרך. פעילות זאת זעזעה את המשטר ועוררה את המלך לחשוב על תגובה הולמת לתפנית שאירעה ביחסים בין הפלסטינים ובין המשטר ההאשמי בעקבות הפשיטה.

כאשר משלחת המייצגת את החותמים הביאה את הכרוז הירושלמי למושל העיר, אנור אלי-ח'טיב, הוא ביקש מהם למחוק מהדרישות את סעיפים ה' ו-ו' שדנים בשיתוף-פעולה עם אש"ף ובהתרת פעולות הפדאיון, בטענה שסעיפים אלה 'קשו על הממשלה הנוכחית לדון אתם או ליצור אתם דיאלוג בדבר קבלת דרישותיהם האחרות'. היה ברור שהמלך וצפני אל-תל, ראש הממשלה, ידחו את הדרישות שהועלו - כפי שנהגו במסיבות העיתונאים שהתקיימו לאחר הפשיטה.

בד בבד נמשכו מגעיו ופגישותיו של מושל ירושלים, אנוור אל-ח'טיב, עם נכבדי העיר, ובכללם סוחרים, חברי בית-הנבחרים והסנט מירושלים, במטרה לשכנעם לשתף-פעולה כדי להרגיע את הרוחות בעיר. ב-26 בנובמבר 1966 הוא נפגש לשם כך עם נכבדים ובעלי תפקידים בעיר, ובהם חברי מועצת העיר, המופתי של ירושלים, יושב ראש בית-הדין השרעי העליון, ראש לשכת המסחר בעיר וחבריה, סנטורים וחברי בית-הנבחרים מטעם ירושלים ואחרים. לפי דיפלומט ערבי שדיווח על הפגישה, מושל ירושלים מצא שנכבדי העיר גילו היענות טובה [...] לאחר שמסר להם על הקונסולים של מדינות זרות המשרתים בירושלים שביקרו אצלו ועל דרישתם ממנו להבטיח את השקט ואת היציבות בעיר כדי לאפשר לצליינים ולתיירים הנוצרים להגיע לכנסיית הקבר ולכנסיית המולד ולמקומות קדושים אחרים. כולם השתכנעו בצורך לייצב את המצב, בצורך בשקט' בעיר. הדיפלומט הוסיף (מן הסתם בעקבות פגישותיו עם כמה ממשותפי הפגישה): 'המשתתפים העלו את דרישות ההמונים ודרשו לבצע מיד את מה שאפשר. הם עמדו על רעיון של כינון משטר דמוקרטי בלא רבב (סְלִים), שעליו יסכימו תושבי הגדה המערבית, וביטודו רעיון של בית-נבחרים וממשלה המוקמת מתוכו ומייצגת את התושבים הפלסטינים על-יפי האחוז שלהם בממלכה הירדנית ההאשמית'. בפגישה הוסכם על ועדה שתוקם ותנסח את דרישותיהם ניסוח 'ברור ושקול'. כמו כן הוסכם על פגישה עם המלך חוסיין 'בימים הקרובים'.¹⁶ בהודעת המשתתפים בדבר הפגישה עם המושל, שכותרתה 'קריאה לתושבי ירושלים', נאמר בין השאר: 'כל המשתתפים היו בדעה שהאינטרס הלאומי (קומי) מחייב טיפול בדרישות העם באווירה שקטה שתאפשר לו להגיע ליעדיו. כדי למנוע את הידרדרות [המצב] שעלולה להרע, אנו קוראים לעם הנכבד לפנות אל השקט ואל הרגיעה ולחזור לעבודה'. על ההודעה חתמו 36 איש, ובהם: השיח'ים עבדאללה ע'ושה ועבד אל-חמיד אל-סאאח, ד"ר אמין מג'ג', כמאל אל-דג'אני, הדוקטורים סלים מעתוק, מחמוד אל-דג'אני ורשיד אל-נשאשיבי, רוחי אל-ח'טיב, אנטון עטאללה, אסחאק אל-דזדאר, עלי אל-טזיז, ד"ר אבראהים טליל, פאיק ברפאת, נהאד אבו ע'רביה, דאד אל-עיסא, ח'ליל אל-חמורי, ראסם אל-ח'אלדי, אמיל אל-ע'ורי ועבד אל-רחים אל-שריף.¹⁷ המשתתפים החליטו שכדי לאחד את הדרישות יש להקים ועדת קישור עם שאר הערים שחבריה יהיו: רוחי אל-ח'טיב, בהג'ת אבו ע'רביה ויוסף עבדו. הוועדה היתה אמורה להתכנס למחרת. ארבעה מחברי הוועדה - רוחי אל-ח'טיב, עלי טזיז, אסחאק אל-דזדאר ואבו ע'רביה - חתמו על הכרוז הירושלמי. אשר לחברי המשלחת שבזמן המתאים היתה אמורה להיוועד עם המלך, נקבע בהודעה שהיא תיבחר במועד אחר.¹⁸ יש לציין ש-17 מ-36 חברי המשלחת (שנפגשה עם מושל ירושלים), כלומר כמחציתם, חתמו על הכרוז הירושלמי מ-22 בנובמבר 1966, והם: רשיד נשאשיבי, עבד אל-חמיד אל-עסלי, מחמד אבו עמר, רוחי אל-ח'טיב, אסחאק אל-

16. מכתב הקונסול הסעודי למנכ"ל משרד החוץ הסעודי, מה-27.11.66, תמ"י, הקונסוליה הסעודית בירושלים, תיק 'המצב בגדה המערבית'.

17. פלסטין, 27.11.66.

18. שם.

דזדאר, עלי אל־טזיז, אמיל צאפיה, ד"ר אברהם טליל, אנטון פרנסיס אל־בינא, פאיק ברפאת, נהאד אבו ע'רביה, קד'ר אבו צווי, דאוד אל־חויסיני, חוסין עאבדין, זפי אל־ע'ול, מתיא מרום ועבד אל־רחים אל־שריף.¹⁹

בעקבות החלטות ההנהגה הלאומית בשכם ובירושלים (שאתן הזדהו יתר מנהיגי הערים) לכנס ועידה עממית, אכן הוקמו ועדות מכינות לכנס עממי שייערך בירושלים ב־5 בדצמבר 1966, ובו יוכרו על 'אמנה לאומית' של מנהיגי הגדה. לכנס הוזמנו למעלה מ־150 נציגים מערי הגדה המערבית והמזרחית ומכפריהן. ב־27 בנובמבר 1966 התקיימה בלשכת ראש עיריית שכם פגישה ובה השתתפו נכבדים משכם ומשלחות מירושלים ומרמאללה. בפגישה סוכם לקיים בירושלים ב־28 בנובמבר 1966, כנס של הוועדות המכינות. חברי הוועדה המכינה משכם היו קדרי טוקאן ועוד שישה נכבדים. נראה שבפגישה זאת סוכם נוסח 'האמנה' או הודעת הסיכום האמורה להתקבל בכנס ב־5 בדצמבר 1966.

שלטונות הביטחון, שנודע להם בעוד מועד על התוכנית לכנס עממי, ניסו למנוע את עריכתו בכל מחיר. מקצת מארגני הכנס נעצרו והוחרמו ניירות בנוגע לכנס שהיו ברשותם. כמו כן הוטל איסור לקיים את הכנס. ב־5 בדצמבר 1966 הפיץ מנהל הביטחון הכללי לכל מפקדי המחוזות של המשטרה הודעה בזו הלשון:

אף שהשלטונות המוסמכים החליטו לאסור על קיום הכנס האמור להיערך בירושלים ב־5 בדצמבר 1966, הכוונה היא לקיימו [בכל זאת] ובכך להתגרות בהחלטה. הוועדה המכינה [של הכנס] התכנסה ביום שישי [2.12.66] ונתנה את הדעת על כל האפשרויות, ובהן האפשרות שהכנס לא יתקיים, והכינה נוסח הודעה שישמש מעין אמנה ויופץ לאחר יום שני, 5 בדצמבר 1966. ההסכמה הכללית היא שיום שני, 5 בדצמבר 1966, יהיה יום שבתון בכל המדינה, ובייחוד בשכם. אם בתי־הספר בשכם ייפתחו באותו יום, החליט קולג' אל־נג'אח להשבית את הלימודים עד שהמורים העצורים ישוחררו. יש כוונה של יתר בתי־הספר התיכוניים להשבית את הלימודים לאות סולידריות, והתוצאה תהיה שביתה גם של הפקידים. אני מבקש לנקוט את הצעדים ההכרחיים כדי למנוע את ביצוע הדבר ולהכות ביד ברזל את כל מי שירשה לעצמו לבצע מעשים אלה או להשתתף בהם [ההדגשה שלי, מ"ש].

הוראה זאת המדברת בעד עצמה הועברה גם לדרגים הנמוכים. ואכן, הוועידה עצמה לא התקיימה, הגם שהופצה בגדה הודעה מטעמה. העובדה שעיתון אל־מוחרר הלבנוני פרסם ב־27 בנובמבר 1966 את עיקרי נוסח הודעת

19. שר הפנים ניצל את הודעת המשלחת ומסר בהודעתו מ־26 בנובמבר 1966 על המצב בעיר: 'בשעה 10:00 (26.11.66) נפגשו בבניין המושל כמה מנכבדי העיר ובעלי העבר הצחור והלאומיות הנכונה. הם דנו במצב בערים ופרסמו הודעה, ובה קראו לתושבים לשמור על הביטחון ועל השקט. להודעה זאת היתה השפעה טובה והתוצאה היתה שהוסר העוצר בעיר משתיים וחצי אחר הצהריים ועד תשע בערב', פלסטין, 27.11.66.

בעקבות הפשיטה על סמוע

הסיכום (האמנה) שהיתה אמורה להתקבל בכנס ה-5 בדצמבר 1966, לו נערך, מעידה שחברי הוועדה המכינה של הכנס או לפחות אחדים מהם אכן הכינו את הנוסח במועד שציינו מנהל הביטחון הכללי. ההודעה שודרה ברדיו קהיר עוד באותו הערב והתבססה על הפרסום באל-מוחרר. נוסח 'הודעת הסיכום' או 'החלטות הכנס' פורסם בעיתון אל-ג'מהוריה הקהירי ב-6 בדצמבר 1966, לאחר שהופץ בירדן ב-5 בדצמבר 1966. כאמור, ההנהגה הלאומית, שחזתה מראש את ביטול הכנס, הכינה ב-2 בדצמבר את גילוי הדעת והוא הועבר אל מחוץ לירדן ופורסם גם ברדיו אש"ף ב-5 בדצמבר 1966. להלן עיקרי האמנה או 'ההודעה מטעם הוועדה העממית שנערכה בירושלים ביום שני 5.12.66':

א. ועידה זאת נערכת בעקבות התעוררות זעם העם [...] שביטא את רצונו, ולפיו עם זה הוא מקור הסמכויות [השלטון] ולו הזכות להתוות את מדיניות מולדתו. כדי שיוכל לעשות זאת, הוא חייב לממש את חירויותיו, להישען על מדיניות החוק ועל ניתוק קשרי התלות של ארצנו עם מדינות האימפריאליזם, יהיו אשר יהיו, שבלעדיו לא ייתכן אמון בין העם ובין השלטון. מילוי דרישות אלה יאפשר שיתוף פעולה ערבי ממשי וכן שיתוף-פעולה בין ירדן ובין המדינות הערביות, ובראשן מצרים. כמו כן, יהיה אפשר לשתף-פעולה עם מדינות העולם על בסיס שוויון וכבוד הדדי ברוח עקרונות הניטרליות החיובית ואי-ההזדהות ועל בסיס צורכי שחרור פלסטין והאינטרס הלאומי (קומי) הערבי העליון.

ב. [הוועידה] מאמינה באחדותו של העם הערבי בירדן מבחינת המאבק והגורל, שהוא חלק בלתי נפרד מהאומה הערבית. הגשמת האחדות הערבית היא מטרתו הגורלית.

ג. [הוועידה] דורשת לכבד את החוקה ואת ריבונות החוק, לשחרר את החירויות הכלליות, לשמור על כבוד האזרחים, ולחדול מלהשתמש בחוקי החירום המגבילים את החירויות הכלליות.

ד. [הוועידה] מאמינה שהמאבק הערבי המזוין שמקורו במדיניות ערבית משוחררת הוא הדרך היחידה להרוס את הבסיס הציוני-אימפריאליסטי ולהחזיר את המולדת השדודה.

ה. [הוועידה] מאמינה שירדן היא נקודת הזינוק הטבעית וזירת הריכוז של הכוחות הערביים [שישתתפו] במערכת שחרור פלסטין; לכן [הוועידה] דורשת שיחידות מהצבאות הערביים ייכנסו לירדן ויחזקו את הצבא הערבי הירדני הגיבור כדי לבצע את תוכניות המפע"ם.

ו. הוועידה תומכת באש"ף מאחר שהוא הנציג היחיד של רצון עם פלסטין והמגייס את הפוטנציאל שלו ואת כוחותיו כדי לתפוס את מקומו החלוצי במערכת השחרור. מנקודת מוצא זאת דורשת הוועידה משלטון ירדן לאפשר לארגון [אש"ף] למלא את חובותיו הלאומיות (קומיה) הקדושות ולתת לו את החופש הדרוש כדי לבצע את תוכניתו הצבאית, הכספית והארגונית, לרבות הקשר עם העם הפלסטיני למען גיוסו, ארגונו והכנתו מבחינה צבאית, על בסיס האמנה הלאומית הפלסטינית ו[לפי] החלטות המפע"ם.

ז. הוועידה מכירה בחשיבות הפעולה של הפדאיון במסגרת המערכת לשחרור פלסטין, ולפיכך דורשת מכל המדינות הערביות הגובלות באזור הכבוש שלא לעמוד בדרכם של הפדאיון.

ח. [הוועידה] מדגישה את הכורח לחמש ולבצר את הקווים הקדמיים לפי תוכנית שיעבדו יחד ובהסכמה מפקדת הצע"י, אש"ף והמפע"ם.

ט. הוועידה מברכת את הצע"י ודורשת שהצבא הגיבור הזה לא יועמד במצבים שיאלצו אותו להתעמת עם העם שמתוכו [צמח] ולמענו [הוקם].

י. הוועידה דורשת לשחרר את העצורים [ההדגשות שלי, מ"ש].

עיתון אליג'מהוריה הקהירי שב־6 בדצמבר 1966, כאמור, פרסם את סעיפיה העיקריים של האמנה, הוסיף את רשימת החותמים עליה - חברי הוועדה המכינה. הדעת נותנת שהסיבה לפרסום שמות החותמים היא שהוועידה לא התקיימה ותוכן האמנה הופץ בגדה בלא חתימות (ברשותי עותק הכרוז שהופץ, ואין בו חתימות, מ"ש). עם החותמים נמנים האישים הבולטים של ההנהגה הלאומית, כמו סלימאן אל־נאבולסי, אחמד אל־פרחאן, ג'עפר אל־שאמי, נג'יב אל־רשידאת, חאזם נסיבה, ד"ר בשיר בסטאמי, נדים אל־זרו, ד"ר מוסא אבו ע'וש, עזת קרמאן, אבראהים בכר, פלאח אל־מאדי, רוחי אל־ח'טיב, בהג'ת אבו ע'רביה, אסחאק אל־דזדאר, עלי אל־טזיז, פהמי אל־עבושי, פאיק ברפאת, יוסף עבדה, חוסני אל־סוקי, חלמי חנון, חוסין צברי, יסרי שאור, עצאם עבד אל־האדי, זליח'ה אל־שהאבי, חכמת אל־מצרי, ד"ר צלאח אל־ענבתאווי, קדרי טוקאן, אחמד כנעאן, מחמד תופיק אל־יחיא, עבד אל־ח'אלק יע'מור, צדקי אל־ג'עברי, יוסף אל־תפרורי, רשאד אל־ח'טיב, ד"ר חאפז עבד אל־נבי, רמד'אן חג'ה ואסמאעיל אבו עלאן.

כדאי לציין שציון שמות אחדים ממנהיגי האופוזיציה הפוליטית המסורתית משנות החמישים בירדן, ובהם סלימאן אל־נאבולסי ונג'יב אל־רשידאת, נועד לשוות למסמך אופי כלל־ירדני, ולא גדת־פלסטיני. מרבית השמות ברשימה הם של אנשי ההנהגה הפוליטית המובילה בגדה המערבית באותה תקופה. רשימה זאת בתוספת החותמים על הכרוזים של מנהיגות שכם וירושלים, חברי ועדת הקישור של הנהגת ירושלים, שרובם השתתפו בוועדה המכינה של הכנס - כולם הם הגרעין הקשה של ההנהגה הלאומית שהובילה את התסיסה בגדה המערבית אחרי הפשיטה על סמוע, הנהגה שאחרי מלחמת ששת הימים התבלטה בתור ההנהגה הלאומית של הגדה המערבית.

תוכן הודעת הסיכום של הוועידה הוא שיאו של תהליך הפלסטיניזציה וההקצנה שחוו תושבי הגדה המערבית מאז עלה נושא החייאת הישות הפלסטינית לדיון בזירה הערבית והפלסטינית, ובייחוד מאז הוקם אש"ף ומאז החלה פעילות שוקירי בנדון ועד מלחמת ששת הימים. רוב סעיפי ההודעה חוזרים על הנקודות שהועלו בכרוזים של מנהיגות שכם וירושלים, ומהם אף היו קיצוניים יותר ונוטים לעמדת מצרים־אש"ף, ואפילו לעמדת פת"ח. ראויה לציין הדרישה לנתק את הקשרים עם בריטניה ולהנהיג מדיניות של ניטרליות חיובית ואי־הזדהות

- במילים אחרות, ליצור קשרים עם הגוש המזרחי. ההכרה באש"ף במעמד של 'הנציג היחיד של רצון הפלסטינים', הקריאה למתן חופש פעולה לשוקירי בירדן, ההכרה ב'חשיבות הפעולה של הפדאיון' ותמיכה ב'מאבק המזוין' (שפת"ח קרא לו) - כל אלה הם התרסה גלויה וחסרת תקדים כלפי המשטר בירדן, וגם משתמע ממנה שאש"ף הוא שמייצג את 'רצון' הפלסטינים בירדן. לכך יש להוסיף את דרישות ההנהגה הלאומית כחלק מהאופוזיציה הירדנית בכל הנוגע לדמוקרטיזציה של השלטון, כגון שוויון בייצוג, חופש פעולה פוליטי, והקביעה כי 'העם הוא מקור השלטון'. בעקיפין נרמזה כאן הדרישה לייצוג דמוקרטי של הפלסטינים במוסדות הנבחרים ובמשלה, לפי שיעורם באוכלוסיית ירדן (שני שלישים). היה ברור שאם יאמץ המשטר את סעיפי האמנה, תהיה ירדן ל'מדינת פלסטין' שתשתלב בקו הלאומני של המחנה המצרי (מצרים-סוריה) ותהפוך לגרורה מצרית.

תגובת המחנה המצרי (מצרים, סוריה ואש"ף)

מצרים

השאיפה המצרית הבסיסית לשינוי המשטר בירדן נחלה כשלונות רצופים. לאחר הפסגה הערבית השלישית מספטמבר 1965, נוכחו המצרים לדעת שהחתימה נגד המלך ומשטרו באמצעות מסע תעמולה נגדם אינה מקדמת את האינטרסים שלהם בירדן, אלא הולכת ודוחפת את חוסין לעבר מחנהו של המלך פייצל שפעל נמרצות להקמת 'הברית האסלאמית'. המצרים ביקשו למנוע גיבוש חזית אנטי-מצרית סביב המלך פייצל. בשל כך ועל רקע מעורבותה של סעודיה במלחמת תימן, ומאחר שהמלך חוסין היה יכול לשמש גורם חשוב בחזית זאת, עשו המצרים בתקופה שלאחר הפסגה מאמצים רבים כדי לנטרל את חוסין, ולמנוע את האילוץ שיגרום לו להתקרב אל פייצל. לכן, לאחר הפסגה ביקש נאצר משוקירי להימנע מ'פיצוץ' היחסים עם חוסין. בסוף אוקטובר 1966 החליטו המצרים להפסיק את מסע התעמולה נגד חוסין ומשטרם והסתפקו בלחץ להחליף את ממשלתו של וצפי אל-תל שהיה בעיניהם אדריכל המדיניות האנטי-מצרית (והאנטי-אש"פית) של ירדן.

פעולת סמוע ותוצאותיה סיפקו למצרים הזדמנות טובה לנסות ולהגביר את סיכוייו של שוקירי לזעזע את השלטון, ועל כן עודדו אותו להפעיל לחץ רב על חוסין לפטר את וצפי אל-תל. שלוש רמות של הישגים הציבו המצרים (ואש"ף) לעצמם במשבר סמוע בירדן:

א. לחסל את המשטר המלוכני בירדן ולהקים רפובליקה שתנקוט מדיניות פרו-מצרית.

ב. להשאיר את המלוכה ולהחליף את ממשלת וצפי אל-תל בממשלה פרו-מצרית.

ג. להשאיר את המלוכה ואת הממשלה, בתנאי שהממשלה תנקוט מדיניות ניטרלית בסכסוך בין מצרים ובין סעודיה.

עד פשיטת סמוע היו המצרים מוכנים להסתפק באפשרות השלישית, הגם שהיתה נוחה

להם פחות מכולן. אבל לאחר הפשיטה הם פעלו נמרצות כדי להשיג את האפשרות השנייה, אף שלא הוציאו מכלל אפשרות להגשים את האפשרות הראשונה.²⁰ כאשר דנים במדיניות המצרית כלפי ירדן, יש לתת את הדעת על הנטייה הכללית הפרו־נאצרית בקרב הפלסטינים של הגדה המערבית, ובייחוד בקרב מנהיגיה ועסקניה הפוליטיים שהושפעו רבות מכלי התקשורת המצריים. ביטוי לכך ניכר בדיווחו של קצין המודיעין של מחוז אל־בלקא למנהל המודיעין הכללי מה־2 בספטמבר 1964, לאמור:

לתחנת השידור צות אל־ערב הקהירית ולעיתוניה [של קהיר] השפעה מאגית על רבים בציבור. בעיני רוב החוגים העממיים, תחנת צות אל־ערב היא הקול של מאבק הערבים במלחמה באימפריאליסטים ובקולוניאליסטים. בסופו של דבר רבים, ובייחוד מקרב השכבה הלא־משכילה התמימה, מאמינים לכל מה שתחנה זאת משדרת. ואילו העיתונות המצרית, היומית והשבועית, הרי היא מופצת בירדן יותר מאשר במצרים גופא. העיתון המצרי האהוב ביותר על הציבור הוא אל־אהראם.

המדיניות המצרית לאחר הפשיטה על סמוע התפתחה בשלבים האלה:

שלב א – 13–14 בנובמבר 1966

בשלב זה ניסו המצרים לעכל את תוצאות הפשיטה, בלי לתת את הדעת על ההיבטים הירדניים של תוצאותיה. כלי התקשורת המצריים מסרו רק את הגרסה הירדנית על הפשיטה והביעו נכונות 'להעמיד לרשות העם הירדני וצבאו את כל האפשרויות שלרשותה בלא סייג'. בעוד הם מתקיפים את ישראל, ניסו המצרים להסביר את מניעי הפשיטה ואת מגמותיה, מנקודת מבט מצרית, כמובן: 'ישראל תקפה את ירדן ונרתעה מלהתקיף את סוריה עקב הסכס ההגנה שחתמה עם מצרים [מ־5 בנובמבר 1966]'.²¹

שלב ב – 15–25 בנובמבר 1966

בשלב זה, ונוכח המצב הפנימי בירדן, הפעילה מצרים לחץ על ירדן במטרה לשנות את מדיניותה הבינ־ערבית ולהביא לידי פיטוריו של וצפי אל־תל, בהבחינה בין ראש־הממשלה ובין המלך חוסין ומשטרו. כלי התקשורת המצריים נמנעו מהתקפה ישירה על המלך. הביטוי הראשון למדיניות זאת היה פרשנותו של אחמד סעיד מרדיו צות אל־ערב, ב־15 בנובמבר 1966, שקרא בה לחוסין להתרחק ממדיניות וצפי אל־תל. אחמד סעיד דיבר על האיפוק ביחסה של מצרים כלפי ירדן והראיה, היא הפסיקה את שידורי התעמולה נגד ירדן עד

20. על מדיניות מצרים כלפי ירדן, ראו: חסנין הייפל, אל־אהראם, 18.11.66, 2.12.66, 9.12.66; אל־ג'מהוריה, 17.11.66, 19.11.66, 23.11.66; אל־אח'באר, 23.11.66, 6.12.66; אל־אהראם, 19.11.66; אח'באר אל־יוב, 19.11.66; פרשנויות אחמד סעיד, רדיו צות אל־ערב, 26.11.66, 30.11.66, 1.12.66. ראו גם: העיתונות הפרו־מצרית בלבנון, אל־הואדת', 18.11.66, 25.11.66, 16.12.66.
21. רדיו קהיר, 13.11.66.

הפשיטה - ואמר: 'הערכתה של קהיר למצבה של ירדן הניעה את המהפכה הערבית לבלום את הידרדרות היחסים בין קהיר ובין עמאן', ואילו 'המלך פייצל ניסה לרתום אליו את ממשלת עמאן במאבקו נגד הכוחות המהפכניים'. הוא הוסיף ש'ישראל היתה נרתעת מהתקפה על ירדן, אילו היתה ירדן מצטרפת להסכם ההגנה המצרי-סורי [...] האחריות להגנה על הגדה המערבית היא כלל-ערבית'. עובדה זאת 'צריכה להיות טבועה בהכרתו של השלטון הנוכחי בירדן'.²² 'שום ממשלה [...] אינה יכולה למנוע פעולה פדאיונית פלסטינית. העם הפלסטיני גמר אומר שחיי הציונים בארצו, פלסטין, יהיו לגיהנום, ולא נותר למדינות הגובלות עם ישראל אלא להגן על גבולותיהן או לעצור כל פלסטיני ולהרחיקו [...]'.²³ לפי תיאוריהם של כלי התקשורת המצריים המצב בירדן היה תוהו ובוהו: 'הרסן נשמט מידי השלטון, הצבא אינו משתף פעולה בדיכוי ההפגנות'. בשעת ההפגנות הושמעו ססמאות, כגון 'חיי אש"ף'; 'מרד בירדן'; 'תושבי הכפרים הקדמיים הכריזו על מרד נגד ממשלת חוסיין'.²⁴

ממעקב אחר הפרסומים המצריים בשלב זה עולה שהחל ממסיבת עיתונאים של וצפי אל-תל (ב-21 בנובמבר 1966), שבה יצא נגד מצרים והמפע"ם משום שלא נחלצו לעזרת ירדן בזמן הפשיטה ואחריה, הוחרף מסע התעמולה נגד ירדן. באותו היום, לאחר מסיבת העיתונאים, קרא אחמד סעיד להדיח את וצפי אל-תל. פרשן רדיו קהיר איים ש'סופו של וצפי אל-תל יהיה כסופו של הזאע אל-מג'אלי'.²⁵

מלבד זאת, ההערכה המצרית הבסיסית עדיין היתה ש'המצב בירדן מסוכן, ובתנאים הנוכחיים אינטרס מצרי הוא להרגיע את המצב בירדן'. למצרים הגיעו ידיעות 'ודאיות', ולפיהן הכוחות האמריקניים מתכוונים לנחות בירדן, כפי שקרה ב-1958 בלבנון, בעת המאורעות שם.²⁶ על רקע זה יש להבין את איפוקו של נאצר כלפי ירדן בנאומו ב-24 בנובמבר 1966, שבו הסתפק באמירה ש'אין מנוס מחימוש הכפרים הקדמיים בהיקף שיאפשר להם להגן על עצמם ולמלא תפקיד שהיה עד שייגעו הכוחות הסדירים'.²⁷ בנימה מאופקת זאת כלפי ירדן התאפיין גם מאמרו של חסנין הייכל אליאהראם מ-18 בנובמבר 1966, ובו נמנע מהתקפה חריפה על ירדן. אין ספק שיש בקו זה משום סתירה לעמדת כלי התקשורת שתוארה לעיל. סתירה זאת אפשר להסביר בעמדה מדינית טקטית שהבחינה בין העמדה הרשמית המובהקת (נאצר, הייפל) ובין עמדת כלי התקשורת 'הרשמיים למחצה'.²⁸

22. אחמד סעיד, צות אל-ערב, 15.11.66.

23. אליג/מהוריה, 17.11.66.

24. אח/באר אל-יום, 19.11.66.

25. אחמד סעיד, צות אל-ערב, 21.11.66.

26. הערכה זאת מצאה את ביטויה במאמרו של חסנין הייפל, אליאהראם, 18.11.66, ובו ציין ש'הצני השישי האמריקני בים התיכון מפליג במהירות לעבר חופיו המזרחיים כדי להגן על ישראל'. מאמרו זה של הייפל ניכר בנימה מאופקת כלפי ירדן. ראו גם: שיחת נאצר עם שוקירי, אצל: אחמד אל-שוקירי, עלא טריק אל-הזימה, ביירות 1972, עמ' 252.

27. נאצר, רדיו קהיר, 24.11.66.

28. על דילמה זאת עמד השבועון הפרו-מצרי אלי-חואדת', 1.12.66, במאמרו של אליאס סחאב.

שלב ג – מ-26 בנובמבר ועד 1 בדצמבר 1966

בשלב זה ועל רקע הרגיעה שחלה במצב בירדן, ואולי משום כך, פתחו המצרים במתקפה תעמולתית חזיתית על המשטר המלוכני בירדן וקראו לחיסולו ולכינונו של משטר רפובליקני. העיתוי נבחר כנראה לאחר שסכנה של מעורבות ישראלית או אמריקנית לא נראתה עוד באופק, ולאחר שחלפה הסכנה של התמוטטות המשטר. המצרים הגיעו לכלל מסקנה שאין סיכוי לא שתל יתפטר ולא שירדן תתרחק מסעודיה. עוד יצוין שב-26 בנובמבר 1966 שיגר המלך פייצל, לבקשת חוסין, מברק תמיכה, ובו הודיע שירדן 'לא תעמוד לבדה במערכה לשחרור המולדת, וכי סעודיה מעמידה לפקודת שלטונות ירדן את כוחותיה הצבאיים החונים בתבופ'.

ב-26 בנובמבר 1966, כמו בשלב הקודם, אחמד סעיד הוא שנתן את הסימן למסע התעמולה המחודש נגד ירדן, כאשר קרא לתושבי ירדן, על שתי גדותיה, להתקומם מיד נגד 'המשטר הסוכן' בעמאן ולהכריז על 'כינון משטר לאומי משוחרר'.²⁹ ולמחרת היום, בשידורו ב-27 בנובמבר הוא קרא: 'העם בשתי הגדות יושפל, אם ישלים עם קיום משטר הסוכנים בירדן. ערביי הגדה המזרחית חייבים, יותר מערביי הגדה המערבית, לפוצץ את החומה המלוכתית בעמאן. מקהיר אנו מכריזים שעל ערביי עמאן לשאת באחריות של כינון משטר לאומי משוחרר בירדן כולה. שתיקה כלפי קנוניית חוסין היא פשע שערביי עמאן צריכים להיות נקיים ממנו. הוי, המוני עמאן! אנו ממתנינים לכם; עליכם להוכיח שאתם הקובעים'.³⁰

ב-30 בנובמבר 1966 קרא אחמד סעיד: 'אי אפשר להגן על הגדה המערבית כפי שדורשים המוני העם, אלא לאחר חיסול משטרו של חוסין. גם תושבי הגדה המזרחית נקראים להתקומם לצד תושבי הגדה המערבית משום שסכנת האימפריאליזם מרחפת על שתי הגדות של ירדן'.³¹ ב-4 בדצמבר 1966 השמיע אחמד סעיד את ההתקפה הארסית ביותר נגד חוסין, ובחרוזים: 'חוסין הוא בן הבוגדנות [...] היונק משדי האימפריאליזם ובעל-בריתו של פייצל וחברו של בורגיבה. האיסור שהטיל על ועידת הפלסטינים הוא שחסם בפני חוסין את דרך החזרה בתשובה. הוא מנע את הכנס מחשש שמא יוחלט להדיחו ולהעמידו לדין'.³²

אש"ף

בעקבות החלטתו של נאצר לנטוש את מדיניות הפסגה (יולי 1966), הרשה שוקירי לעצמו להגביר את פעילותו החתרנית נגד ירדן, לאחר שהתייעץ עם נאצר וקיבל את אישורו למהלכיו. פעולת סמוע זימנה לו סיבה להגביר ולהחריף את מסעו נגד המלך חוסין ומשטרו, נוכח ההערכה שהוא עשוי לקצור הצלחה ולהגשים את מטרתו הבסיסית לזעזע את יציבות המשטר ולהביא לידי הפלתו.

29. אחמד סעיד, צות אל-ערב, 26.11.66.

30. שם, שם, 27.11.66.

31. שם, שם, 30.11.66.

32. שם, שם, 4.12.66.

במסע התעמולה של אש"ף ('קול פלסטין') ושוקירי עצמו בלטו בשלב הראשון שני קווים עיקריים: ליבוי הפגנות באמצעות תיאורים מוגזמים של התסיסה בגדה, ועידוד המפגינים להמשיך במרי אזרחי נגד המשטר. אחרי הפשיטה על סמוע נקט שוקירי עמדת תוכחה כלפי המשטר על סירובו למלא אחר דרישות אש"ף לאפשר לו פעילות פוליטית בירדן, וחזר על תביעות אלה. ב־15 בנובמבר 1966 שיגר שוקירי איגרת לחוסין על גלי האתר, ובה חזר על דרישותיו מירדן והוסיף: 'אין אנו דורשים שלטון, אלא שחרור'.³³

כדי לעורר תסיסה בצע"י, פרסם רדיו אש"ף (ב־21 בנובמבר 1966) בהרחבה את פעילותה של קבוצה שנקראה 'קצינים חופשיים', שכביכול התארגנה בצע"י ו'הציבה לעצמה את המטרה להכריז על כינון משטר רפובליקני וכן להכריז שירושלים היא בירתה של רפובליקת פלסטין'. ב־22 בנובמבר 1966 שיגר שוקירי איגרת שנייה לחוסין, גם היא על גלי האתר, ובה חזר על נכונותו של אש"ף לשגר יחידות של צבא השחרור הפלסטיני לגבול עם ישראל ולחמש את הכפרים הקדמיים. הוא הוסיף: 'אם המלך חוסין לא יסכים לכך, אזי המילה האחרונה תהיה של העם הנאבק ושל הצבא הירדני האמיץ [...] על חוסין לדעת שהפדאיון הנאבקים ובני פלסטין יוסיפו להכות בישראל [...] הם יפרצו מכל קצוות המולדת, מעקבה שבדרום ועד עג'לון שבצפון'.³⁴ שידורי אש"ף לא עמדו בהבטחתו של שוקירי לנאצר מ־23 בנובמבר 1966 (שעליה סיפר בזיכרונותיו), שהנימה בשידורי אש"ף כלפי ירדן תהיה 'נימה שאין בה משום התגררות'.³⁵ ב־24 בנובמבר 1966, בנאומו לפני סטודנטים בקהיר, קרא שוקירי: 'אין מנוס. העם, בדרכו אל המולדת השדודה, ישחרר את הרצון החופשי מעול ממשלת ירדן הקשורה באימפריאליזם ובראקציה'.³⁶

התפנית שחלה בעמדת מצרים כלפי המשטר המלוכני בירדן חלה גם בעמדת שוקירי. ב־25 בנובמבר 1966 החל שוקירי להתקיף אישית את חוסין עצמו. בנאומו מ־25 בנובמבר, ששודר ברדיו אש"ף, אמר שוקירי: 'אויבו היחיד של העם הוא המלך חוסין. האל ימגר אותו באמצעות העם'. רדיו אש"ף הוסיף לשדר ידיעות על תוהו ובוהו בגדה המערבית, וב־29 בנובמבר 1966 קרא לשביתה כללית בירדן.³⁷ ב־27 בנובמבר, בכנס סטודנטים פלסטינים בקהיר, בתגובה למגבלות שהוטלו על פעילות אש"ף בירדן ולהאשמות שהוטחו כלפיו, יצא שוקירי בהתקפה חריפה על חוסין. להלן קטעים ממנה:

חוסין רוצה שאש"ף יעזוב את מולדתו, אבל אש"ף מסרב לעשות זאת [...] אש"ף יחזור לארצו, ואילו חוסין יעזוב את המולדת, ולא יהיה לו מקום מפלט. במערכה המתנהלת עתה בין העם ובין המלך, ברור שהמלך וממשלתו יובסו. בעצם, אש"ף קיים בירדן ויבוא יום שבו יילחמו אש"ף וצבא השחרור הפלסטיני שכם אל שכם עם העם בירדן ועם צבאו.³⁸

33. שוקירי, רדיו אש"ף, 15.11.66; שוקירי, **עלא טריק אליהזימה**, עמ' 237-240.

34. שוקירי, רדיו אש"ף, 22.11.66; שוקירי, **עלא טריק אליהזימה**, עמ' 241-251.

35. שוקירי, **עלא טריק אליהזימה**, עמ' 252.

36. שוקירי, רדיו אש"ף, 24.11.66.

37. רדיו אש"ף, 29.11.66.

38. שוקירי, רדיו אש"ף, 27.11.66.

בנאומו ב־29 בנובמבר 1966 אמר: 'חוסין חתם את משרד אש"ף בירושלים, ואילו הירדני יחתום בדם את הארמון בעמאן. גיבורינו עומדים לפתוח שתי חזיתות, אחת בעמאן והשנייה בתל־אביב, עד שתשוחרר ארצנו הערבית בעמאן ממשטר הבוגדנות, ועד שיוחזר כל שעל אדמה של פלסטין'.³⁹ פרשנות רדיו אש"ף מ־21 בדצמבר 1966 הרחיקה לכת בטענה שאין מנוס מלהפיל את המלך חוסין ואת המשטר ההאשמי'. בנאומו במועצת ההגנה הערבית שהתכנסה ב־7 בדצמבר 1966 איים, בעודו מתקיף את ירדן וחוזר על דרישותיו ממנה, שאם אש"ף לא יוכל למלא את אחריותו בירדן בגלוי, הוא יעשה זאת במחתרת'. בדיון שנערך בוועדה המדינית של מועצת הליגה הערבית מ־11 בדצמבר 1966, הציע שוקירי שירדן 'תכריז שירושלים היא הבירה של המדינה כולה, ובכללה פלסטין הכבושה, שכן ירדן היא פלסטין ופלסטין היא ירדן'.⁴⁰

ראוי להביא כאן את דבריו של שפיק אל־חות - נציג אש"ף בביירות הפעיל בחוגי הלאומנים הערבים ומקורב לנאצר ועורך השבועון הביירותי אל־חואדת' - בהרצאה שנשא (בדצמבר 1966) ב'מועדון התרבותי הערבי' בביירות המקורב ללאומנים הערבים. בהרצאה שכותרתה 'עובדות בדרך לשחרור' הדגיש, בין היתר, את עמדת אש"ף:

א. בירדן חי הרוב המוחלט של עמנו. ירדן היא בעלת הגבול הארוך ביותר שמתאים ביותר לזינוק ולהתקפה. שומה על ירדן לשמש בסיס לשחרור, מחנה לצבאו ונקודת זינוק של כוח החלוץ שלו. ומשום כך אין מנוס מלהבטיח שלטון ירדני המאמין בתפקיד זה, שידמה לעמדת וייטנאם הצפונית כלפי חזית השחרור הלאומית בדרום וייטנאם.

ב. היות שאי אפשר להבטיח ניצחון במערכת שחרור, בלי שיהיה בירדן משטר לאומני מתאים, יהיה על אש"ף ליישם את מטרות העם הפלסטיני ולפתוח במאבק משותף עם התנועות החופשיות בירדן כדי להבטיח כי נון מ ש ט ר ל א ו מ נ י [ההדגשה שלי, מ"ש] שישמש ערובה להתחלת המערכה ולניצחונה.

ג. כדי להגיע לתל־אביב נדרש בסיס ברבת עמון, ולכן אי אפשר לשחרר את פלסטין בלי שיובטח משטר ירדני המאמין במערכת השחרור. אין להתעלם מעובדה זאת בשלבי המאבק האלים בין אש"ף ובין המשטר ההאשמי.

ד. הארגון [אש"ף], שמאמץ עובדה זאת, מכריז שמטרתו אינה לקבל לידו את השלטון בעמאן, מאחר שיהיה בכך משום ויתור על עצם קיומו בגדר ארגון שחרור. השלטון בירדן הוא זכותו של העם הירדני ושל חלוציו החופשיים הממלאים את רצון העם. אין הבדל בין פלסטיני ובין ירדני, שכן העם הוא אחד והמולדת היא אחת.⁴¹

39. שם, 29.11.66.

40. שם, 11.12.66, 12.12.66; אה'באר פלסטין, עזה, 12.12.66.

41. שפיק אל־חות, אל־חואדת', 2.12.66.

א. מטרתו של אש"ף אכן היתה להפיל את ממשלת וצפי אל-תל או את המשטר בירדן ולכונן 'משטר לאומי משוחרר' שילך בתלם המדיניות המצרית. ב-1970-1971 יעלו ארגוני הפדאיון, ובהם פת"ח, ססמה זאת ביתר שאת.

ב. הססמה 'ירדן היא פלסטין ופלסטין היא ירדן' שהעלה שוקירי בראשית דרכו - כשפעל להקים את אש"ף - היתה לססמה אמיתית מבחינת שוקירי, והתלוו אליה הססמה 'ירדן היא מולדת העם הפלסטיני' והאמירה שזכותו של אש"ף לפעול בקרב 'עמו' - כלומר לחתור ל'דואליות בשלטון' - מטרה שהמלך רצה, כמובן, למנוע בכל מחיר. שוקירי ראה בתושבי הגדה פלסטינים המשתייכים לעם הפלסטיני, ולא אזרחים תושבי ירדן, ובגדה המערבית ראה שטח מאדמת פלסטין, ולא חלק מממלכת ירדן. בכך אימץ בעצם את העמדה המצרית שלפיה הגדה המערבית 'מאחר שהיא חלק מפלסטין, היא פיקדון בידי ממלכת ירדן, ולאש"ף - נציג העם הפלסטיני - הזכות לפעול בשטח זה ובקרב אוכלוסייה זאת.

ג. לאחר שנאצר חיסל את הפסגה, דהיינו את הסולידריות הערבית שנוצרה בעקבות כינוסי הפסגה הערבית, ביולי 1966, ניצל שוקירי עד תום את המחלוקת עם ירדן ואת תמיכת נאצר בעמדתו, כדי לחזק את תדמיתו הלוחמנית במאבקו עם חוסין ובתמיכתו בפעולות הפדאיון. הוא נזקק לזה נוכח עליית קרנו של פת"ח בזירה הפלסטינית וחיזוק כוחה של האופוזיציה למנהיגותו בתוך הממסד הפלסטיני.

ד. מאבקו זה בחוסין ובמשטרו תרם לחיזוק התודעה הלאומית הפלסטינית בקרב הפלסטינים בכלל, ובקרב תושבי הגדה המערבית בפרט. ביטויה היה בעמדה הפוליטית שגיבשה ההנהגה הלאומית בגדה כלפי המשטר אחרי הפשיטה על סמוע.

סוריה

הערכת-המצב של סוריה בנוגע למצב הפוליטי בירדן בכלל, ובנוגע למאורעות שאירעו אחרי סמוע בפרט, היתה שונה משל מצרים. אם מצרים העריכה שהמאורעות בירדן לא יביאו דווקא לידי התפוצצות או לידי התמוטטות המשטר, הרי הסורים העריכו שבמאורעות שאירעו אחרי סמוע טמון הסיכוי להתפוצצות המצב. הערכתם אחרי סמוע היתה שפעולות מאורגנות ומקיפות של מצרים ושל סוריה בירדן אכן מסוגלות להביא לידי זעזועים במשטר ואולי אף לידי התפוצצות פנימית. בחודשים ינואר-אפריל 1967 ניסו הסורים, בלא הצלחה, לשכנע את המצרים בצדקת הערכתם. ואולם, תוצאות סמוע והצלחת המשטר לצאת מהמשבר בשלום הוכיחו את צדקת ההערכה המצרית.

שלא כעמדה המצרית שהתבססה על הערכת-מצב ראלית של יחסי הכוחות בירדן, הרי עמדת המשטר בסוריה נבעה מעמדתו האידאולוגית-העקרונית כלפי המשטר 'הראקציוני והאימפריאליסטי' בירדן. בתקופה שלפני סמוע הידרדרו מאוד יחסי סוריה-ירדן, בעקבות

בריחתו לירדן של רס"ן סלים חאטום שהנהיג את נסיון ההפיכה בסוריה ב-8 בספטמבר 1966, ניסיון שנכשל, ובעקבות המקלט המדיני שהעניקה ירדן ב-9 בספטמבר 1966, לו ול-23 מהמעורבים בניסיון זה.⁴² סוריה האשימה את ירדן במעורבות בנסיון ההפיכה. ואכן ייתכן שקבוצת חאטום יצרה עוד קודם לכן קשר כלשהו עם הירדנים, שכן עוד ב-6 באוגוסט 1966 דיבר וצפי אל-תל על הצורך להפיל את המשטר בסוריה. אין תמה אפוא שמיד לאחר הפשיטה הצטרפה סוריה, ביתר קיצוניות ולא בשלבים, למסע התעמולה המצרי-אש"ף נגד ירדן. משטר הבעת' פעל בשני תחומים שהיו ל'מסורתיים' כמעט וטיפוסיים ליחס של המשטרים בסוריה כלפי ירדן מאז עלה הבעת' לשלטון במרס 1963:

א. תעמולה גלויה בכלי התקשורת הסוריים ובהצהרות מדינאיה.

ב. חתירה תחת שלטון ירדן באמצעות סוכנים ומחבלים.

המטרה היתה כמובן לזעזע את יציבות המשטר ולגרום להפלתו, אם אפשר.

א. בתחום התעמולה

כבר ב-14 בנובמבר 1966 טען רדיו דמשק שמטרת פעולת צה"ל היא להסיח את הדעת מכוונת ההתקפה על היעד העיקרי - סוריה. המשטר יצא בהתקפות חריפות נגד המשטר בירדן וקרא להפלתו. להלן כמה נקודות מרכזיות שהועלו ברדיו ובעיתונים הסוריים:

- 1) 'ליכוד הכוחות המהפכניים המתקדמים בירדן למען המשך המסע העממי למיגור משטר הבוגדים בירדן, כדי לנקום את נקמתם של בני פלסטין שנפלו מכדורי ישראל ושלטונות ירדן'. [כמו כן קראו ל] 'מרד שיחזיר לשתי הגדות את מעמדן הטבעי, בתור בסיס למהפכת השחרור הערבית המתקדמת. שחרור ירדן פירושו שחרור פלסטין'.⁴³
- 2) 'שלטונות ירדן מדכאים את הפדאיון [...] העם הירדני המתקומם תובע בראש ובראשונה להתיר את פעולות הפדאיון. אין פתרון זולת סילוק המשטר המלוכני בירדן שהוא המכשול בפני מלחמת השחרור העממית'.
- 3) 'הוי ההמונים הנאבקים בירדן, אנו לצדכם; הנשק שלנו עומד לרשות כל מבקש. היום נשחרר את ירדן, מחר את פלסטין [...] תחי מהפכת העם הירדני. אנו לצדכם, פדאיון גיבורים, להתראות בגבעות עמאן ושכם לאחר שחרורן'.⁴⁴

42. רדיו עמאן, 10.9.66, מסר הודעה של 'דובר ירדני אחראי' על הענקת מקלט מדיני ל-22 חיילים (14 קצינים, 5 נגדים, 3 טוראים) ואזרח אחד שהשתתפו בניסיון הכושל של רס"ן סלים חאטום; לעוד פרטים ראו גם: פלסטין, 16.9.66; הייפל, אל-אהראם, 1.10.66.

43. ראו: אתאסי, רדיו דמשק, 7.12.66.

44. רדיו דמשק, 7.12.66; אתאסי בעצרת עם, רדיו דמשק, 14.12.66; אל-אהראם, 3.12.66, 10.12.66; אל-בעת' וקצי'ת פלסטין, 1964-1969, חלק 5, ביירות 1975, עמ' 178-188 [להלן: בעת' פלסטין, 5].

בעקבות הפשיטה על סמוע

4) 'העם בירדן מתקומם נגד מושליו בעקבות התוקפנות. זכותו להתקומם לאחר ששלט בעצביו 19 שנה, [הוא] מייחל לעצמו את יום השחרור; זכות העם בירדן להתקומם, שכן הוא חי בקו האש בגבורה [...]'⁴⁵.

ב. בתחום החתימה תחת השלטון בירדן⁴⁶
פעולת סמוע שימשה מאיץ להגברת פעולות החתרנות של משטר הבעת נגד ירדן, שהיו גם בשנים שקדמו לפעולה. סוריה קיוותה שיהיה בפעולת החתרנות כדי לערער את יציבות המשטר בירדן. המודיעין הירדני היה ער לכך שהסורים מגבירים את מאמציהם לאחר הפשיטה. פעולות החתרנות ונסיונות הפיגוע במשטר ובמוסדותיו נמשכו עד ערב מלחמת ששת הימים. ב-4 באוקטובר 1966 היתה בידי המודיעין הירדני רשימה של 16 אנשים שעמדו להיכנס לירדן מסוריה לביצוע התנקשויות באישים ירדנים - אנשי צבא ואזרחים, וביניהם מנהל המודיעין הכללי. ב-17 באוקטובר 1966, עוד לפני הפשיטה, נתפס בגבול סוריה מחבל וברשותו חומרי נפץ. האיש התכוון לחדור לירדן דרך רמת'א, במטרה לבצע פעולות חבלה, להפיץ שמועות ולעורר בלבול. הוא מסר פרטים על חמישה אנשי פדיון שהתאמנו אתו בדורא ועמדו אף הם לחדור לירדן ולבצע פעולות חבלה. ב-18 באוקטובר 1966 נעצר בתחנת הגבול ברמת'א - גבול סוריה-ירדן - מחבל שהתכוון להסתנן לירדן. ברשותו היו חומרי נפץ לביצוע פעולות חבלה בירדן. הוא מסר על עוד שישה אנשים שהסתננו לירדן לשם אותה מטרה. אחרי פעולת סמוע נודע למודיעין הירדני שהמודיעין הסורי עומד להחזיר לירדן שני סוכנים במטרה לרצוח את המלך חוסיין. ב-26 בנובמבר 1966 הגיעו עוד ידיעות על חזרת מחבלים מסוריה. ב-29 בנובמבר 1966 בלילה נעצר באזור אירביד מחבל סורי וברשותו תת־מקלע, רימוני יד וחומרי חבלה. הוא הודה שהסתנן לירדן עם עוד ארבעה מחבלים כדי לבצע פעולות חבלה. כמו כן נמסר שעוד עשרה אחרים עומדים לחדור לירדן לשם אותה מטרה. בלילה ה-29-30 בנובמבר 1966 הצליח סיור ירדני לתפוס אחד מחוליית המחבלים שהיתה בדרכה לירדן. האיש הודה שנכנס עם עוד חמישה מחבלים, כולם סורים שגויסו לצבא הסורי במטרה לבצע פעולות חבלה במשרדי ממשלה, במתקני מים וחשמל ובגשרים כדי לעורר בלבול ואי־שקט בירדן. הוא מסר על עוד 10 סורים שהתאמנו אתו לשם אותה מטרה והובאו לגבול סוריה-ירדן. על רקע זה תוגברה השמירה על מוסדות הממשלה, על תחנות משטרה ועל מחנות צבא והוגבר הפיקוח על כלי רכב שנכנסו אליהם. ואכן, ב-30 בנובמבר 1966 בערב נתקל סיור ירדני בצפון ירדן (רמת'א) בקבוצת מחבלים סורים שהחלו לירות על אנשי הסיור במקלעים וזרקו לעברם רימוני יד. אנשי הסיור תפסו כמה מאנשי החוליה וכן כמות נשק, תחמושת וחומרי חבלה. אחד מחברי החוליה הודה בחקירתו שפעל במסגרת ארגון פת"ח כחודש ימים וכי התאמן בדורא עם החוליה שלו ועם עוד 40 איש בשימוש

45. אלי־אחראר, 10.12.66; בעת־פלסטין, 5, עמ' 183-188.

46. סעיף זה מבוסס על: תמ"י, תיעוד מהחודשים אוקטובר-דצמבר 1966 וינואר-אפריל 1967, אלא אם צוין אחרת.

בחומרי נפץ ונשק קל. על האימונים פיקח סגן סורי בשם מחמוד תים. החוליה שלו, שמנתה 10 מחבלים, נשלחה כדי לחבל במוסדות ציבור, בגשרים, בעמודי טלפון, במתקני חשמל ומים בירדן, וכדי לסייע למפגינים נגד הצבא באמצעות ירי על חיילים – והכול כדי 'לעורר בלבול במדינה'. בדיווח על לכידת החוליה נמסר ששלטונות הביטחון הצליחו לסלק את חומרי הנפץ שהניחה החוליה מתחת לגשרים ולעמודי הטלפון לפני שהתפוצצו. מחבל אחר, כנראה מאותה חוליה, נתפס ב־1 בדצמבר 1966 בדרכו חזרה לסוריה. העיתונות היומית הפיצה תמונות של המחבלים ושל חומרי הנפץ שנתפסו כדי להצביע לפני דעת-הקהל הירדנית והערבית על החתרנות הסורית נגד ירדן. בעיתונות נמסר על עוד חוליה העומדת לחדור לירדן מסוריה לשם אותה מטרה.

בהתקפת הנגד שלה ניצלה ממשלת ירדן את לכידת החוליה ואת הודאות חבריה כדי לנגח את סוריה, את מצרים ואת המפע"ם. ב־3 בדצמבר 1966 שיגר סגן המפקד הכללי של הצע"י, לוא שריף נאצר בן ג'מיל, איגרת למפקד המפע"ם, ובה מזה נמרצות על 'פעולותיהם של הסורים המאמנים מחבלים ומשגרים אותם לפעולות חבלה בירדן'. הוא מסר לו פרטים על לכידת החוליה שחדרה מסוריה והוסיף וכתב כי -

א. הקצינים [הסורים] שפיקחו על אימונם במחנה דרעא הם: תא"ל (עקיד) טאהר דבלאן, סגן-משנה מחמוד תים, סמל ח'אלד סווידאן וסמל אחמד אל-חמצי.

ב. ירדן מסוגלת למנוע את הסתננות המחבלים האלה והיא תעשה זאת גם אם המחיר יהיה מותם של מחבלים, כפי שקרה לא מכבר. לדעתנו רצוי שפעילות זאת תופנה, בעיתוי שתקבע המפע"ם, למימוש המטרה המשותפת למדינות ערב, והיא שחרור המולדת השדודה, ולא ליצירת פרובוקציה והרס במדינות ערב עצמן.

ג. ירדן מסוגלת לבצע פעולות חבלה בסוריה ובקלות רבה, אך אמונתה המלאה שאין תועלת בפעולות אלה וכי הגיוס הכללי צריך להיות מופנה למאבק בישראל היא שמונעת אותה מלעשות כן.

[ובציניות ירדנית אופיינית ממשיכה האיגרת]

ד. וכאן אנו מבקשים הסבר:

(1) אם מה שנעשה הוא בידיעת המפע"ם, שהיא לדעתנו הסמכות הצבאית העליונה.

(2) אם התשובה היא שלילית, נבקש לדעת מה הם הצעדים שאתם עומדים לנקוט בסוגיה מסוכנת זאת.

(3) מה הן הוראותיכם למפקדה זאת באשר לצעדים שצריך לנקוט כדי לשמור על שלמות חלק זה של המולדת הערבית, על בטחונו ועל יציבותו כדי שלא יידקר מגבו.

אך פעולות החתרנות ושיגור המחבלים לירדן נמשכו גם במחצית הראשונה של 1967. בפברואר 1967 התקבלו במודיעין הירדני ידיעות, ולפיהן 35 איש שאומנו בסוריה צוידו במזון לארבעה ימים, לקראת הסתננות לירדן לביצוע פעולות חבלה. לירדנים היו גם שמות

בעקבות הפשיטה על סמוע

של רבים מהחודרים מרצועת עזה או של מחבלים שעמדו לחדור לירדן, ובהם חברי פת"ח שאומנו בסוריה. באפריל 1967 הופצו בירדן כרוזים בשם 'הקצינים החופשיים בצבא הערבי הירדני', מעשי ידיו של המודיעין הסורי. התרעות על ביצוע פעולות חבלה בירדן התקבלו במודיעין הירדני עד סוף מאי 1967 והופצו לכל זרועות הביטחון במדינה.

במרס-אפריל 1967 הוסיפו להגיע ידיעות למודיעין הירדני על עשרות מחבלים סורים שאומנו לחדור לירדן, דרך הגבול הסורי-ירדני או דרך משולש הגבולות שבין סוריה, ירדן וישראל. בין היעדים היתה גם התנקשות בחיי אישים ירדנים. ב-21 במאי 1967, שבועיים לפני פרוץ מלחמת ששת הימים, ביצעו שליחי הסורים את הפעולה החרפה ביותר עד אז. משאית חומר נפץ התפוצצה בתחנת הגבול רמת'א בשעה ששטרים ירדנים ערכו חיפוש בתכולתה. המשאית הגיעה מסוריה כדי להיכנס לירדן. הנהג נעצר לפני שהתפוצצה. בעקבות ההתפוצצות נהרגו 10 חיילים ואזרחים ירדנים (ביניהם קצין), שישה נפצעו קשה (אחד מתו בדרך לבית-החולים) ו-25 נפצעו קל.

ב-24 במאי 1967 הפיץ מנהל הביטחון הכללי חוזר לכל מפקדי האזורים וקציני הביטחון, ובו פורטה ידיעה שלפיה: 'החליט אהמד אל-שוקירי לבצע, באמצעות סוכניו, פעולות של התנקשות ופיצוצים במוסדות הממשלה, [והוא] מתמקד בייחוד בניסיון להתנקש בחיי סגן המפקד הכללי של הצע"י'. בחוזר נמסרו שמותיהם של מתכנני פעולות הרצח והחבלה בירדן - שני אנשים מירושלים השוהים בדמשק. מנהל הביטחון הורה להגביר את השמירה על מוסדות הממשלה.

התגובה הירדנית והערכת המצב בעקבות הפשיטה

בד בבד עם הצעדים הבטחוניים שנקט המשטר עם פרוץ גל ההפגנות, ההתפרעויות ופעולות החבלה שביצעו בירדן מסתננים משטח סוריה, יזם המשטר מסע הסברה חסר תקדים, שהופנה הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, בעיקר אל מצרים, אל אש"ף ואל סוריה. כמו במשבר אפריל 1963, כך גם מסע זה נישא על כתפי המלך חוסין וראש הממשלה וצפי אל-תל. הם השיבו מלחמה שערה, בייחוד נגד שוקירי, ועמדו על מחדליהן של מצרים, של סוריה ושל המפע"ם שלא נחלצו לעזרת ירדן. כלפי פנים נועדה ההסברה להזים את האשמות בדבר אוזלת היד של הצבא הירדני במהלך הפשיטה.

במסגרת מסע ההסברה הנמרץ של המשטר כלפי פנים וכלפי העולם הערבי - נוסף על פרשנויות הרדיו, מאמרי המערכת והפרשנויות של העיתונות היומית - היו גם: ב-17 בנובמבר 1966 פגישת המלך עם ראשי הנציגויות הערביות בעמאן; ב-19 בנובמבר 1966 חילופי איגרות בין המלך ובין ראש הממשלה; ב-20 בנובמבר 1966 תשובתו המפורטת של רדיו עמאן למאמרו של חסנין הייפל ב**אל-אהראם** מ-18 בנובמבר 1966; ב-21 בנובמבר 1966 מסיבת עיתונאים של וצפי אל-תל; ב-27 בנובמבר 1966 פרסום תוכן של שתי איגרות חוסין אל נאצר מה-18 בדצמבר 1965 ומ-11 ביולי 1966 שבהן התלונן על פעילותו של שוקירי בירדן ועל הצהרותיו נגדה; ב-28 בנובמבר 1966 מסיבת עיתונאים של וצפי אל-תל; ב-28

בנובמבר 1966 הודעה של דובר צבאי על פרטי קרב סמוע ובעיקר על פעילות חיל האוויר הירדני; ב־29 בנובמבר 1966 מסיבת עיתונאים של חוסין; ב־2 בדצמבר 1966 נאום חוסין לאומה; ב־7 בינואר 1967 מסיבת עיתונאים של וצפי אל־תל; ב־25 בינואר 1967 נאום חוסין; לכל אלה נוספו הצהרות והודעות מטעם שר הפנים, שר ההגנה ורמטכ"ל הצע"י. כבר למחרת הפשיטה נטען בעיתוני ירדן שתמיכת מדינות ערב בעת התקפה ישראלית היא תמיד פעולה שלאחר מעשה: 'מטוס ערבי אחד שהיה מופיע בשמי סמוע היה עושה רושם רב מאלפי מילים'; 'אם מדינות ערב מסתפקות במברקי תמיכה בלא קרב - הרי אין כל ערך למפע"ם, לליגה הערבית ולכל הסיפורים על הגנה משותפת'; 'מדוע, בשעה שהותקפה סמוע, נשאר מטוסי מדינות ערב על הקרקע, ובתום הקרב שלחו מדינות אלה מברקי תנחומים והכרזות גבורה?'; 'אם יסכימו ביניהן מדינות ערב, יש לפתוח לפני הפדאיון לא רק את גבולות ירדן, אלא גם את גבולות סוריה, לבנון ועזה. על צבא השחרור הפלסטיני להתחיל בפעולות הפדאיון בסיני ובעזה'; 'מחובתו של כל אזרח ערבי לברך את הצע"י האמיץ על עמידתו האיתנה במערכה!⁴⁷ אך מסיבת העיתונאים של וצפי אל־תל מ־21 בנובמבר 1966 היתה התגובה הרשמית החשובה הראשונה. תל התווה בה את עיקרי העמדה הירדנית ואת סיכום טענות ירדן כלפי מדינות ערב, עמדה שתלווה את ההסברה הירדנית בשעת המשבר ולאחריו. וצפי אל־תל היה במיטבו. להלן ציטוטים של עיקרי דבריו:

ההיבט המקומי

[א.] מערכת סמוע, שהיתה מערכה מקומית מוגבלת, היתה ניצחון סוחף של כוחותינו המזוינים. ישראל ריכזה מול סמוע כוח שריון וחטיבת תותחנים שהם, על פי הערכה מחצית הכוח שהפעילה במערכת סיני [1956]. [ישראל] ריכזה מול ירושלים כוחות גדולים יותר, וכך גם בגזרה הצפונית מול ג'נין באזור בית־שאן. לכן כאשר החלה המערכה, הערכת השלטונות הצבאיים היתה, ובצדק, שהפעולה אינה פעולת תגמול מהסוג הרגיל שישארל נוקטת, אלא פעולת פלישה (ע'ז). ההערכה היתה שמדובר [לא בגזרה מצומצמת, בהתקפה על סמוע, אלא] בהתקפה על [גזרת] חברון. ההערכה היתה שמדובר [בפשיטה של סמוע] בהתקפה משנית [להסחה] כדי להנחית מהלומה גדולה יותר בגזרה אחרת של החזית הירדנית. הערכת־מצב מניעתית־הגנתית (וקאא'י) זאת היתה נכונה.

[ב.] הערכת־המצב של [תוצאות] המערכה מבחינה מקומית - הן של המפסיד והן של המרוויח - ברורה. [התוצאה] היא לטובתנו. צבא חוסין עמד בגבורה עילאית. אבדות האויב הן יותר מ־35 הרוגים, השמדנו יותר מ־35 טנקים וחל"מים; הפלנו בוודאות שני מטוסים ושלישי נפל בשטח הכבוש. סיכום המצב המקומי מוכיח שמערכת סמוע - שהיתה מערכה מקומית מוגבלת - היתה ניצחון מזהיר של כוחותינו המזוינים.

47. אל־מנאר וכן אל־דפאע, 13.11.66, 14.11.66, 15.11.66, 16.11.66; פרשנויות, רדיו עמאן, 15.11.66, 16.11.66.

ההיבט הערבי

[ג.] ההתקפה על סמוע היתה מבחן למפע"ם; היא גם היתה מבחן לעיקרון הצבאי ולפיו קן שביתת־הנשק (של כל מדינות ערב הגובלות עם ישראל) הוא אחד, והתקפה על חלק ממנו כמוה כהתקפה על יתר החלקים. עיקרון זה הוא לאומי [פן־ערבי - קומי] וצבאי. אנו מאמינים באחדות קו זה ובמשמעותו הצבאית כשאנו מותקפים.

[ד.] הבעיה היא מכרעת יותר [ולא יועיל] להטיח אשמה כלפי צד זה או אחר. יש צורך בביקורת עצמית בארץ זאת ובכל ארץ ערבית אחרת, כדי לבדוק מי מהן לא מילאה את חובתה ומדוע. [ובציניות הוסיף] אנו מבינים את הנסיבות בכמה מדינות ערביות, כמו כוחות האו"ם השוהים בגבול מצרים וסוריה, מלחמת תימן, והנסיבות הצבאיות בסוריה. אנו נותנים את הדעת על כל אלה בהערכת המצב שלנו. על כל פנים, יש עובדות מובנות מאליהן. לדוגמה, ציפינו שמצרים תספק לנו את המטרייה האווירית על סמוע, בייחוד מאחר שהמטרייה האווירית מדרום לירושלים היא באחריותו של חיל האוויר המצרי. ציפינו שהחזיתות הערביות יתערבו אם ב[פעולה של] הפגנה צבאית ואם בפתיחה באש בפועל מחזיתות אלה, כדי להקל את הלחץ על החזית הירדנית שהמערכה נמשכה בה קרוב לארבע שעות. לו נפתחה האש [מהחזית הסורית] בעת התוקפנות היהודית, היה בכך כדי להקל על החזית הירדנית. לו מטוס קרב מצרי היה חג מעל סואץ או סיני או מעל שטח מצרי, היה בכך כדי להקל את הלחץ האווירי על ירדן. הסיוע הצבאי לירדן אינו רק בשיגור כוחות לירדן.

[ה.] ההערכה היא שישראל לא תפסיק את התוקפנות. לכן על המפע"ם לתקן את תוכניתיה או להוסיף אחרות כדי להתמודד עם פעולות תוקפניות בהיקף של מערכת סמוע, שאכן אינה מלחמה כוללת, אך גם אינה פעולת תגמול רגילה.

[ו.] כניסת כוחות ערביים לירדן היא בסמכות המפע"ם, והיא שתורה לכוחות הערביים לנוע לירדן, אם תפרוץ מלחמה כוללת. המפע"ם היא גם שמחליטה על המועד המתאים לכניסת כוחות לחזית הסורית או הירדנית. כוחות האו"ם השוהים בסיני מעכבים כל פעולה צבאית. חיוני שהצבא המצרי ישוב מתימן כדי להיערך בסיני. כמו כן, חיוני שהמצב בסוריה יתייצב כי המצב הנוכחי הוא מאוד טוב לישראל.

חימוש הכפרים הקדמיים

[ז.] הטענה שהשמיעו מנגנוני תעמולה ידועים, מנגנונים של סוכני האויב [הכוונה לשידורי אש"ף ודמשק], ולפיה הקווים הקדמיים ריקים והם נתונים לחסדי האויב, היא שקרית. הקווים הקדמיים אינם ריקים; ערוכות בהם שלוש חטיבות, מספרן גדל, ותגבורם של הקווים ילך ויגדל. אין שום קו קדמי ערבי מחומש כחימוש כפרינו וקווינו הקדמיים. בעצם, אנו מחמשים את תושבי הכפרים הקדמיים בנשק קל ובינוני ולפעמים אף כבד. ישראל התנגשה בסמוע ביחידה צבאית שאנשיה לחמו כגיבורים. כמו כן, תגבורות הגיעו מהר. תושבי יטה מיהרו לסייע לאלף תושבים מזוינים.

[ח.] [לשאלה בדבר הצעת שוקירי לשגר את צבא השחרור הפלסטיני לקווי שביתת-הנשק אמר:] אנו בירדן איננו זקוקים להעביר כוחות חי"ר לירדן מאחר שהבעיה החשובה יותר היא המטרייה האווירית; עם זאת, אם שוקירי אכן דואג להגנה על ירדן, מדוע אין הוא פותח חזית בסיני? ירדן מקדימה את התוכניות המאושרות של המפע"ם בתחום החימוש.

פעילות הפדאיון משטח ירדן

[ט.] [ההחלטה [למנוע הסתננות פדאיון לישראל] התקבלה בפסגה הערבית. המפע"ם שיגרה לנו ולכל המדינות הגובלות עם ישראל עשרות חוזרים בסוגיה זאת, ואנו מוכנים לפרסם העתקים מהם.⁴⁸

דברי תל הם סיכום של קווי הטיעון הירדני מול התקפות התעמולה של מדינות ערב נגד ירדן. הם גם חזרה בהרחבה על דברי חוסין בפגישתו עם השגרירים הערבים בעמאן. הביקורת שהושמעה מפיו על אוזלת היד של המפע"ם ושל מצרים היתה חמורה מכל שהושמע עד אז. תל השתמש בכל הקלפים שהיו בידיו כדי להשיב מלחמה שעה. בלטה בדבריו ההערכה שפשיטת סמוע היא חוליה בשרשרת פעולות שתנקוט ישראל כדי להכשיר את הקרקע לכיבוש הגדה המערבית. הודעתו גם נועדה לצורכי פנים, שהרי המערכה, לדבריו, סיכלה את מזימת ישראל לכבוש את הגדה המערבית בזכות עמידת הגבורה של הצע"י. דבריו אלה, דבריו אחר-כך ודברי המלך חוסין היו גם תגובה להלך-הרוח ששרר בציבור ולהתמרמרות שניכרה גם בצבא על אוזלת היד של המשטר ולדרישה לתגובה נגד ישראל.

ב-17 בנובמבר 1966, בפגישתו עם השגרירים הערבים בעמאן, בהשתתפות וצפי אל-תל, התרעם והתלונן המלך חוסין על תגובת מצרים והמפע"ם, שלא נחלצו לעזרת ירדן, וציין:

א. התנאים הנוכחיים דומים לאלה של 1956, ואין זה מן הנמנע שישראל תבצע בקרוב התקפה גדולה נגד ירדן או נגד סוריה.

ב. מפע"ם ומצרים לא הושיטו סיוע ממשי לירדן בעת הפשיטה. בתגובה להודעת ירדן למפע"ם על הפשיטה התקבל מברק איחולים בתוספת התנצלות על האיחור של שמונה השעות בשיגורו. יתר-על-כן, המטוסים המצריים בסיני לא סייעו לירדן ולו במטס באוויר. הנציג המצרי הגיב שהסיבות לכך הן היעדר תיאום בין ירדן ובין המפע"ם והתנגדות ירדן להציב מטוסים מצריים בשטחה.

ג. המלך קרא לשגרירים (למדינות ערב) להצילו משוקירי ולסלק אותו מעליו. שוקירי מסית את הכפרים הקדמיים למרד והמלך שאל מדוע לא יפתח שוקירי חזית שנייה בעזה [אם הוא דואג כל כך להגנה על ירדן]. חוסין תקף את סוריה, שגם לאחר הפשיטה הישראלית המפריכה כל אפשרות של קנוניה ירדנית היא מאשימה את ירדן בקנוניה עם ישראל.

ד. המלך וראש הממשלה התרעמו על לבנון על שהגורם לפשיטה, לדעתם, היה מחבל מאנשי

48. וצפי אל-תל במסיבת עיתונאים, אל-מנאר, 22.11.66.

בעקבות הפשיטה על סמוע

שפיק אל-חות שהסתנון מלבנון והודה בביצוע פעולות חבלה בישראל. השגריר הלבנוני ענה שלבנון לא מרשה לשום גורם לעשות דבר שיפגע בירדן וכי הוא מבקש שיימסרו לו הידיעות שבידי ירדן כדי שיעבירן לממשלתו. המלך הדגיש שהידיעות שבידי השלטונות הן ודאיות והן יועברו אותן לשגריר.⁴⁹

ב־29 בנובמבר 1966 קיים המלך חוסין מסיבת עיתונאים גדולה, והשתתפו בה כתבים בכירים של סוכנויות ידיעות ותחנות טלוויזיה עולמיות. הוא דיבר בגילוי לב על פשיטת סמוע, על המצב הפנימי בירדן ועל היחסים הבין-ערביים. ואלה הנקודות שבלטו בדבריו:

[א.] הפשיטה הישראלית לא היתה הפתעה בעבורנו. לפני כמה שבועות ציפינו לפעולה תוקפנית ונקטנו את כל הצעדים הדרושים לקידום פני הסכנה, אך הפשיטה חרגה מהמסגרת הרגילה מכיוון שהשתתפו בה חטיבה משורינת ותותחים כבדים וכן תותחי שדה וריכוז גדול של מטוסי קרב ומפציצים.

[ב.] כאשר החלה הפשיטה ראינו בה פתיחה למלחמה כוללת; ציפינו להסתבכויות קשות לאורך קו שביתת-הנשק; נקטנו את כל האמצעים הדרושים. ולמרות ריכוז צבאי גדול זה, ביצעו כוחותינו מעשי גבורה בהדיפת התוקפנות. חיל האוויר הירדני נתן את חלקו והקל את הלחץ מעל כוחות היבשה שלנו, ואפשר להם להדוף את האויב שחצה את קו שביתת הנשק וספג אבדות כבדות.

[ג.] האבדות הירדניות במערכה: בצבא - 15 הרוגים ו־35 פצועים; אבדות אזרחים - שישה הרוגים ושני פצועים. נהרסו 11 בתים, וכן חנויות, תחנת משטרה ומסגד שנפגעו. אנו מגלים פרטים אלה כי אנו דוגלים בגילוי האמת ובתיקון המשגים.

[ד.] בעקבות מערכת סמוע שטף את המדינה גל של התמרמרות וזעם. אך עם זאת שימשה ירדן מטרה לחצים ולמסע מרוכז. גורמים רבים ניסו להרוס את אשר בנינו במדינה זאת בשנים האחרונות, לפורר את ליכוד העם ולערער את אמונו בכוחותיו המזוינים. ההוראות שניתנו לשלטונות הביטחון היו מפורשות, שלא לפגוע במפגינים. ואף לא להשיב אש כשירורים לעברם, כפי שקרה בשכם בשלושת הימים הראשונים. ביום הרביעי נאלצנו להתערב [הכוונה לצבא] כשהחלו [בשכם] הפגיעות ברכוש ובחנויות, [סך הכול] מספר ההרוגים הגיע לשמונה [4 בשכם ו־4 באזור ירושלים], ביניהם שני אנשי ביטחון, ו[היו] 25 פצועים.

[ה.] [באשר לאש"ף] עמדתנו ברורה ומוחלטת, שכן ירדן תרמה להקמת אש"ף ותמכה בו. אך בגלל אופי העומדים בראש אש"ף היה ארגון זה לגורם הרסני בירדן עצמה,

49. דברי המלך חוסין וראש הממשלה וצפי אל-תל תואמים את קו ההסברה הירדני למול מסע התעמולה של מצרים, אש"ף וסוריה, כפי שמצאו את ביטויים במסיבת העיתונאים של תל מ־21.11.66.

שאינו פועל נגד האויב. לפיכך, לפי שעה, לחלוטין אין מקום לשתף אתו פעולה.⁵⁰

ב־14 בפברואר 1967, מתוך התרסה כלפי המפע"ם וכדי להציג את מצרים באור שלילי, שיגר המפקד הכללי של הצע"י בפועל, לוא שריף נאצר בן ג'מיל, איגרת למפקד הכללי של המפע"ם, ובה התלונן שמצרים מונעת ממטוסים הנושאים ציוד צבאי לירדן לעבור מעל שטחה, לאמור:

א. בעקבות ההתקפה הבוגדנית על סמוע הצליחה מפקדת הצע"י במאמץ של המפקד העליון של הצבא [המלך חוסין] להשיג כמויות של נשק, תחמושת וציוד צבאי מממשלת ארצות־הברית. הוסכם שמרבית נשק זה תועבר במטוסים צבאיים אמריקניים.

ב. פעולת התובלה האווירית התנהלה כמתוכנן דרך המרחב האווירי של מצרים. רוב הציוד אכן הועבר, עד שב־12 בפברואר 1967 אסרה מצרים, במפתיע, על מטוסים הנושאים ציוד צבאי ונשק לצע"י לעבור במרחב האווירי שלה, ובכך הופסקה פעולת ההטסה.

ג. מאחר שחימוש כל הצבאות הערביים הוא אחד הנושאים שאתם מטפלים בהם ומאחר שעיקוב תוכנית החימוש גוררת פיגור בהכנות ליום שמתכוננים לו צבאות אלה, הרי אנו מבקשים מכבודכם לנקוט את הצעדים המתאימים למול מצרים כדי להקל את פעולת העברת הציוד הצבאי לצע"י דרך המרחב האווירי שלה.

הערכת המצב הירדנית בעקבות פשיטת סמוע: מפנה ביחסי ירדן-ישראל וביחסים בין המשטר ובין הפלסטינים בירדן

המפנה ביחסה של ירדן כלפי ישראל

ההערכה הבסיסית של ירדן - שהשמיעה הצמרת הירדנית בזירה הערבית מאז החל פת"ח בפעולות החבלה בינואר 1965 - היתה שפעולות החבלה של פת"ח ושל ארגונים אחרים עלולות לשמש אמתלה בידי ישראל לפתוח במלחמה כוללת. לפי הערכה זאת תבצע ישראל כמה פעולות תגמול שיכשירו את הקרקע למלחמה כוללת או לכיבוש הגדה המערבית. לכן לא ראה חוסין בפעולת סמוע פעולת תגמול רגילה, אלא פרט מתוכנית ישראלית קבועה לכבוש את הגדה המערבית מדרום, ולעקוף את מערך ההגנה הירדני. לכן, מגמת חוסין בדיכוי פעילות אש"ף והפדאיון בירדן נועדה גם למנוע מישראל כל תואנה להוציא לפועל את תוכניתה. הפשיטה על סמוע ותוצאותיה הפנימיות גרמו למלך חוסין ולמקורביו זעזוע עמוק. הן עוררו מחשבות שניות באשר ליחסי ירדן-ישראל בטווח הקצר והארוך. אמנם אנשי הצמרת הצבאית והמדינית ציפו לתגובת ישראל, אך הם הופתעו מהיקפה ומאופיה. המלך כעס מאוד

50. חוסין, פלסטין, 30.11.66.

בעקבות הפשיטה על סמוע

על ישראל ותהה איזה היגיון הנחה את הישראלים לפגוע בו כך. זעמו הלך וגבר ככל שהתבררה לו השפעתה של הפשיטה על המצב הפנימי בארצו. כעסו של המלך על ישראל היה מהסיבות האלה:

1. אמנם הפשיטה על סמוע היתה תגובה לפעולות פדאיון שבוצעו משטח ירדן, אך היה ברור שסוריה היא שמסייעת לפת"ח, ואילו המשטר הירדני נוקט צעדים כדי למנוע את הפעולות. ההרגשה בצמרת הירדנית היתה שישראל העדיפה לנקום בירדן במקום בסוריה. ישראל ידעה על הצעדים שנוקטת ירדן כדי לבלום את פעולות הפדאיון. ימים אחדים לפני הפעולה העביר חוסין לישראל מסר ברור, באמצעות האמריקנים ובשיחות עם אישים ישראלים, שהוא מטפל בהענשתם של האחראים לפיגועים שבוצעו קודם לכן בישראל. יתרה על-כן, זמן לא רב לפני הפשיטה נפגש יעקב הרצוג, היועץ המדיני של ראש הממשלה לוי אשכול, עם המלך חוסין בלונדון. המלך חזר בפגישה זאת על התחייבותו לעשות כל אשר לאל ידו כדי למנוע את חימום הגבול. הוא רק ביקש להתחשב בקשיים שלו במאבקו בארגונים הפלסטיניים.⁵¹ ואכן, הצבא הירדני נקט צעדים רבים כדי למנוע פעולות חבלה משטח ירדן, כולל מעצרים של חברי פת"ח ופיקוח חמור על הגבול עם ישראל.

2. גם אם לא זאת היתה כוונת צה"ל, הרי הפשיטה פגעה קשות בצע"י (הצבא הסדיר) ובמורל שלו בשל האבדות הכבדות שספג. החיילים היו אמורים לפעול כדי למנוע את פעולות ההסתננות והפיגוע לפי ההוראות החמורות שקיבלו לפני הפשיטה. אין פלא שנשמעו קולות בציבור ובצע"י לנקום בישראל. בצע"י התגלו סימנים להתמרמרות ניכרת על אוזלת ידו של המשטר, והועלו דרישות להשיב לישראל בפעולת נגד. כמו כן נשמעו רינונים שעל ירדן לפנות לברית-המועצות בבקשה לנשק. אף שהצבא נשאר נאמן למשטר והיה הגורם העיקרי לשמירת יציבותו, הרי מורל הטייסים נפגע בעקבות שיגור מטוסים נחותים להתמודד עם המיראגים של ישראל שתוצאתו היתה נפילת אחד הטייסים.

3. הפשיטה נערכה בזמן גרוע מאוד מבחינת חוסין, הן בשל המאבק החריף שלו באש"ף והן בשל היחסים בין ירדן ובין מצרים שנפגעו בעקבות התקפות נאצר על חוסין בשל פעילותו לקידום יוזמתו של המלך פייצל להקים 'איגוד אסלאמי'.

על רקע זה יש להבין שהפשיטה ותוצאותיה הניבו תפנית ביחס של המשטר כלפי ישראל. גישת המשטר כלפי מערכת היחסים בין ירדן לישראל היתה עכשיו פסימית, אף שבצורה זאת או אחרת נמשכו המגעים החשאיים בין שני הצדדים גם אחרי הפשיטה. במרכז הערכת-המצב של הצמרת הצבאית והאזרחית בירדן, ובראשה המלך חוסין ותל, וניתוח מניעי ישראל שמאחורי הפעולה, עמדה המסקנה החד-משמעית כמעט שהיעד הראשי של ישראל כשמדובר בירדן הוא לגרור את מדינות ערב למלחמה ובמהלכה לכבוש את הגדה המערבית. הערכתם היתה שנוכח חולשתה הצבאית של ירדן וחולשת העולם הערבי, ישראל מעריכה שהיא לא תתקשה לכבוש את הגדה המערבית. אחרי סמוע היה אפוא חשש זה ל'טראומת' ואפילו ל'אובססבי'.

51. משה ז"ק, חוסיין עושה שלום, רמת-גן 1996, עמ' 91.

הערכה זאת היא שהכריעה את הכף כשהיה על המלך חוסין להחליט אם להשתתף במלחמת ששת הימים. הוא היה משוכנע שבמלחמה כוללת תממש ישראל את שאיפתה לכיבוש הגדה, אם ירדן תצטרף למלחמה ואם לאו.

עוד מסקנות ירדניות מהערכת־מצב זאת הן:

א. בעיני ישראל, גבולה עם ירדן הוא כגבולה עם מצרים ועם סוריה. בעת מלחמה כוללת נשקפת לירדן סכנה של ממש מישראל, מאחר שישראל תראה בירדן אויב כמו סוריה ומצרים. הכרה זאת נעשתה מכריעה בנקודת המבט האסטרטגית של ירדן כלפי ישראל. הוכחה להערכה זאת היתה פעולות תגמול של ישראל נגד ירדן על פעולות שביצעה סוריה או שבוצעו בחסותה. נוכח חולשתה הצבאית של ירדן, היא נזקקה לסיוע צבאי ערבי כדי להגן על הגדה המערבית. לכן בעת מלחמה ירדן חייבת להשתייך לקולקטיב הערבי.⁵²

ב. המגמה הבסיסית של ישראל היא לגרום להידרדרות המצב בגבולות כדי שתפרוץ מלחמה כוללת בזמן שנוח לה. במסגרת מלחמה זאת תשאף ישראל לכבוש את הגדה המערבית ותתחסל העוצמה הצבאית הגדלה של ירדן. ריכוז הכוחות הגדולים של ישראל באזור ירושלים והצפון מעיד שפעולת סמוע היתה פעולת הסחה או מאמץ משני במערכה גדולה יותר. מטרת מערכה שכזאת היא לעורר פעולות שרשרת שראשיתן בפעולה של ישראל שתגרור את ירדן למערכה, ואז ישראל תוכל לטעון שהיא מגיבה להתקפות עליה. פעולות התגמול, בתוספת פעולות הפדאיון בישראל, יספקו לה עילה לכבוש את הגדה המערבית. לפי וצפי אל־תל, הערכה זאת מנעה את שליטי ירדן מלבצע פעולת תגמול כדי לסכל את התכנון הישראלי. 'לדעתי לא היינו מוכנים למלחמה. לכן החלטנו לחזק את ההגנה שלנו, להגן על קו שביתת־הנשק ולהימנע מלספק לישראל כל אמתלה לגרור אותנו מוקדם מדי לעימות מזוין. משום כך נמנענו מכל פעולות תגמול על סמוע וניסינו למנוע את המפקדים מלבצע פעולת תגובה לאורך קו שביתת־הנשק'.⁵³

ג. פשיטת סמוע נועדה לבחון את יעילותה ואת תפקודה של המפע"ם, בייחוד בתחום הכיסוי האווירי שסופק לירדן ופעולה בכמה חזיתות. ברור שהמפע"ם לא עמדה במבחן זה, כפי שירדן טענה, שכן מצרים וסוריה לא נחלצו לעזרתה לא בשעת הפשיטה ולא אחריה. המפע"ם היתה חסרת אונים בזמן הפשיטה.

הצמרת הירדנית לא משה מעמדתה שמגמת ישראל היא לכבוש את הגדה המערבית. כמה מדינאים ירדנים (חאזם נַסִיבִה, עדנאן אבו עודה ומפקד החזית המערבית, מחמד אחמד סלים) אף האמינו שמטרת הפשיטה היתה להסית את תושבי הגדה המערבית להתמרד נגד הממשלה הירדנית שהתעמולה הערבית האשימה אותה בעמדה רכה כלפי ישראל. לפי תפיסה זאת,

52. עאמר ח'מאש, המלך חוסין בריאיון: Samir Mutawi, *Jordan in the 1967 War*, Cambridge 1987, pp. 77-78

53. וצפי אל־תל, אצל: Mutawi, *Jordan in the 1967 War*, p. 79

החמרת אי-השקט בגדה תשמש לישראל אמתלה לכיבושה, שכן היא תטען שהסכנה שידם של הפלסטינים במאבק פנימי תהיה על העליונה היא איום שאין ישראל יכולה לשאת. מסיבה זאת, לדעת וצפי אל-תל, התעמולה של מדינות ערב רק שירתה את מטרותיה של ישראל.⁵⁴

המפנה ביחסי המשטר-פלסטינים

מבחינת המשטר היה משבר סמוע עוד מהדורה במאבק על קיומו. מדובר בעוד עימות בין השלטון ההאשמי ובין האוכלוסייה הפלסטינית של הגדה המערבית שהיה עלול להתפשט לגדה המזרחית, והשלטון הצליח להיחלץ ממנו בלי להיפגע, הגם שהשאיר עקבות לא רצויות מבחינתו. כל הגורמים הממתנים שהצליח המשטר ליצור בשנים עברו, כמו ההכשר הבין-ערבי למשטר מאז 1964, ההשוואה עם חוסר היציבות במדינות ערביות מהפכניות, החשש מפני התערבות ישראלית - כל אלה איבדו מהשפעתם הממתנת, וההצלחה שהיתה להם עד אז במניעת תסיסה נעלמה.

עם ההנהגה הלאומית שיזמה את ההפגנות והתייצבה בראשן נמנו מנהיגי האופוזיציה הוותיקה משנות החמישים שהמשטר הצליח לקנותם במשרות ובכבוד ולשתק את פעילותם. בעקבות משבר נובמבר 1966 ערקו מקצת נכבדים אלה ממחנה תומכי המשטר והתייצבו בראש מארגני ההפגנות, כנראה כדי להבטיח את עתידם אם ייפול המשטר. באפריל 1966 ואחריו שותקה חלקית ההנהגה הצעירה (מקרב פעילי הבעת', הקומוניסטים והלאומנים הערבים) בגל מעצרים של פעילי אש"ף ופעילים מפלגתיים. לכן לא בלטה בין מארגני ההפגנות.

היה ברור שגורל המאבק על השליטה בגדה המערבית יכריע את גורל המשטר ההאשמי בירדן. ארגון ההפגנות הוכיח שלמרות השקט הפנימי ששרר בירדן מאז פרוץ הסכסוך הגלוי בין המשטר ובין שוקירי באמצע 1966, הצליח אש"ף לארגן בירדן רשת פעילים וסוכנים שהצליחו להתסיס את האוכלוסייה משנקרתה להם ההזדמנות בדמות פשיטת סמוע. למרות החששות המוקדמים של המשטר מפני הפעלת הצבא, ולמרות דרישות הצבא לפעולת תגמול, אף שנרתע מפעולה לשם דיכוי ההפגנות פעל הצבא בהחלטיות ובתקיפות לדיכוי. לא ניכר שום חוסר נאמנות בקרב הקצונה. המשבר הוכיח שלא הפגנות, לא הסתערות תעמולתית מבחוץ ולא מעשי חבלה ופיצוץ מתקנים שוליים - כל אלה כשהם לעצמם אין כוחם להפיל את המשטר כל עוד הוא יכול להישען על הצבא ועל נאמנותו. חשוב לציין שהתסיסה בגדה המערבית לא התפשטה לגדה המזרחית, והיא נשארה שקטה כל תקופת ההפגנות, גם בצפונה, אזור בעל מסורת אנטי-האשמית, זאת מלבד ההפגנה היחידה שנערכה בגדה המזרחית. זו היתה הפגנה של סטודנטים, פלסטינים ועבר-ירדנים, באוניברסיטה בקרבת עמאן.

מעיון בתיקי המודיעין והביטחון הירדניים אפשר להסיק ששתי הערכות רווחו בקרב צמרת השלטון בירדן בדבר הרקע להתפרצות בגדה המערבית אחרי פשיטת סמוע. האחת גרסה שההפגנות אינן ביטוי להתנגדות כללית למשטר הירדני, אלא הן ביטוי לאכזבת תושבי הגדה המערבית מהיעדר הפעולה הממושך של כלל מדינות ערב לפתרון בעיית פלסטין. לפי

54. שם, עמ' 78.

הערכה זאת, ההפגנות, הן תוצאה של פעילותם של מאות אנשים בעלי הכרה פוליטית בגדה המערבית שהתסיסו את התלמידים ואת הפליטים. מכאן שלא נשקפת סכנה למשטר כל עוד הצבא והגדה המזרחית נאמנים לו. לפי ההערכה, טיפול ממושך ביד חזקה ישיב את השקט על כנו; כלומר גם החתרנות של סוריה-אש"ף-מצרים אינה מסוכנת. הדעת נותנת שהערכה זאת היתה נחלתם של מדינאים, ובהם וצפי אל-תל ומקרוביו.

לפי הגישה השנייה, הרקע להפגנות הוא התנגדות מקיפה למשטר בגדה המערבית. לפי הערכה זאת, המצב מסוכן למשטר, לכן חתרנות סוריה-אש"ף-מצרים היא חמורה מאוד. כמו כן יש לראות בחומרה את הביקורת שהושמעה בצבא בעקבות המחדל של פשיטת סמוע. הערכה זאת היא מחמירה ופחות אופטימית מהראשונה וניתן לה ביטוי בחוגי המודיעין והביטחון הירדניים ובקרב פיקוד הצבא.

ברור שההבדל בין שתי הגישות-הערכות נעוץ מצד אחד בראייה כוללת של המדינאים, לעומת אנשי המודיעין והצבא המושפעים יותר ממאורעות בשטח ומידעיות והתרעות המודיעין. מכל מקום, נראה שהמצב לאמיתו היה באמצע, בין שתיהן, והמשותף ביניהן היה חוסר שביעות הרצון של תושבי הגדה המערבית והתנגדותם למשטר, ששימשו קרקע פורייה לקליטת ההסתה שנקטו מצרים, סוריה ואש"ף ולפעילותם בגדה המערבית.

סמיר מוטאווי מביא מידע 'ממקור בעל ידע שהעדיף להישאר אנונימי', ולפיו: 'כה חזקה היתה ההתלהבות הפלסטינית, שמנהיגים בגדה המערבית החליטו להכריז על הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בגדה המערבית. הם האמינו שסוריה ומצרים לא יהסו להכיר בה. בנסיבות אלה יקשה על ממשלת ירדן להתנגד למהלך זה. זאת היתה אחת הסיבות שווצפי אל-תל פיזר את הפרלמנט והטיל ממשל צבאי'. [חאזם] נסיבה מתאר כיצד 'מנהיגים של הגדה המערבית נקראו לארמון המלך, ושם נופו בהם המלך ואל-תל קשות בשל תמיכתם בשוקירי ובשל איומיהם להינתק מירדן'. מוטאווי מסכם נקודה זאת ואומר ש'ההתקפה הישראלית על סמוע קרעה קרע עמוק בין הממשלה ובין הפלסטינים, ובהם [פלסטינים] בעמדות השפעה'.⁵⁵ דיפלומט ערבי, שכיהן בירושלים המזרחית, סיכם ב-25 בדצמבר 1966 את המצב בגדה המערבית, להערכתו 'מזווית ודאית וקבועה':

תושבי הגדה המערבית לא יקבלו בשום אופן את המצב הקיים עתה, כל עוד הם דבקים בדרישותיהם המוגדרות והידועות: מלוכה קונסטיטוציונית מוגבלת; בחירות חופשיות לפי מפקד האוכלוסין שעל בסיסן יוקם בית-נבחרים טוב (סְלִים - [מבחינה ייצוגית]); ממשלה פרלמנטרית על בסיס הרוב הפרלמנטרי (פלסטיני, כמובן) שתפעל למען [מעמד] הוגן לפלסטינים בצבא ובמשרות המדינה השונות; נקיטת מדיניות ערבית-פלסטינית ברורה שמטרתה ותוכניה הן לשחרר את פלסטין; עמדה ניטרלית במחלוקת הבין-ערבית, ובמקרה הצורך תמיכה במי שפועל למען שחרור פלסטין.

הדיפלומט הערבי הגיע לכלל מסקנה 'ודאית' לדעתו ש'בלי שימולאו תביעות אלה, לא ישררו'.⁵⁵ מוטאווי מצטט בספרו (שם, עמ' 81) ריאיון עם חאזם נסיבה. ב-22.12.66 התפטר וצפי אל-תל ובאותו היום הקים ממשלה חדשה. ב-23.12.66 ביקש אל-תל מהמלך לפזר את הפרלמנט והמלך נענה לו. צעד זה אפשר לאל-תל לנצל את הזמן עד הבחירות החדשות להטיל פיקוח על כל האופוזיציה למשטר.

בעקבות הפשיטה על סמוע

שביעות הרצון והיציבות הנחוצים בגדה המערבית. במקרה זה תיקלע הממשלה למצב קשה ותידרש לכוננות מתמדת, בייחוד בנסיבות הנוכחיות שבהן כלי התקשורת של מצרים, של סוריה ושל אש"ף מגבירים את התקפותיהם החריפות נגד ירדן, ובלי ספק מוצאים תמיד אוזן קשבת בגדה'. לדעת הדיפלומט הערבי,

רבים מאלה שנפגש אתם בהזדמנויות שונות ומשוחח אתם מבקשים [שארצנו] לא תתמוך לאורך הקו במדיניותה של ירדן וכיווניה, וכי אין זה לטובתנו כלל שאנו תומכים [במשטר], אפילו בבעיותיו הפנימיות. עלינו להבחין בין תמיכתנו בו והרצון לעזור לו ובין היגררות אתו למאבקו הפנימי עם רוב אזרחיו. מאחר שירדן חיה, אם אפשר לומר, בשתי זהויות (שח'ציה), הזהות הירדנית ודרישותיה, והזהות הפלסטינית שלו ודרישותיה. כל עוד הוא [המשטר] מעדיף לפעול לפי זהותו הירדנית, ולא לפי דרישות הזהות הפלסטינית, היציבות והשקט יהיו יחסיים וזמניים בלבד ויתפוצצו בכל הזדמנות אפשרית.

בנוגע לעמדת 'המתונים מאוד', והכוונה בוודאי לפלסטינים נושאי המשרות או מקורבי המשטר, כתב הדיפלומט:

הם אינם מרוצים מממשלת וצפי אל-תל, מסטיותיה ומהיד החזקה [שהיא נוקטת] כלפי תושבי הגדה המערבית, [הם אינם מרוצים] שהיא אינה נענית לעצותיהם השקולות, ולפיהן צריך להיענות למקצת הדרישות כדי להשקיט את הרוחות, וכן [צריך] להימנע מנאומים ומהצהרות מתגרות נגד הציבור, ומשימוש ביד חזקה. הם [המתונים מאוד] מדגישים את הצורך לחמש את הכפרים הקדמיים ולהגן על הגבול, אם באמצעות גיוס חובה ואם באמצעות הסכמה לכניסתם של כוחות ערביים, שיוצבו על הגבול לצד הכוחות הירדניים. זאת כדי לא להשאיר את הגבול פרוץ [לפני הכוחות הישראליים]. מערכת סמוע נמשכה 3.5 שעות. הכוחות הישראליים הרסו ופוצצו את כפר סמוע כמעט לחלוטין ופינו את תושביו, בלי שיגיעו למקום כוחות ירדניים. התוצאה היתה שהתושבים האמינו לתעמולה מגמתית או לפחות קיבלו את ההיגיון בדבר הרשלנות הברורה.⁵⁶

אך התוצאה החשובה של השפעת פעולת סמוע היתה הזעזוע שעבר על הצמרת הירדנית מההתפתחויות בקרב הפלסטינים בגדה המערבית ומביטויי ההתעוררות הלאומית בקרבם. זעזוע זה הניב הרהורים, בייחוד אצל המלך חוסין, בדבר הצורך לשנות את המבנה השלטוני של הממלכה, הצורך להעניק 'אוטונומיה' מסוימת לגדה המערבית; המטרה היתה להיענות לדרישות הלאומיות של מנהיגות הגדה בעקבות הפשיטה, ולמנוע בכך מהלכים חד-צדדיים קיצוניים שלה. סעיד אל-תל (אחיו של וצפי אל-תל) כותב:

למען האמת וההיסטוריה, הרי יסודות תוכנית זאת [תוכנית הממלכה הערבית המאוחדת ממרס 1972, שיסודותיה היו חלוקת ירדן לשני חבלים אוטונומיים תחת הכתר ההאשמי], הונחו בשנת 1966 [מן הסתם אחרי סמוע], ובזמנו המלך חוסין הסכים עקרונית ליסודות

56. תמ"י, דוח הקונסול הסעודי למנכ"ל משרד החוץ הסעודי מ-25.11.66.

ועקרונות אלה. אבל הסתייגותם של מקצת האחראים דאז מהתוכנית, ועמדת אחרים כלפיה, דחו את תרגומה למעשה. [...] היסודות שעליהם התבססה תוכנית 1966 היו התקוות הגדולות והציפיות הוודאיות לשחרורה המלא של האדמה הפלסטינית. לפי התוכנית, בחבל הפלסטיני [קוטר] היה מדובר בכל האדמות הפלסטיניות - מהים ועד הנהר.

על כן בתוכנית 1966 דובר על 'מועצת העם לחבל הפלסטיני שתורכב מחבלים שמייצגים את כל אזורי החבל הפלסטיני, לפי החלוקה המנהלית שהיתה קיימת בתקופת המנדט'.⁵⁷ המלך חוסין העלה שוב את הרעיונות בדבר הענקת 'אוטונומיה' לגדה המערבית אחרי מלחמת ששת הימים, בנובמבר 1968, אך לפרסום רשמי הם זכו רק במרס 1972 בדמות 'תוכנית הממלכה ההאשמית המאוחדת'.

סיכום

הערכת המצב החדשה של הצמרת הירדנית באשר לתוצאות הפשיטה על סמוע היתה מכרעת בהחלטתו של המלך חוסין ב־30.5.67 להצטרף לעגלת המלחמה של נאצר על־ידי החתימה על הסכם הגנה משותף עם מצרים. מהלך זה קבע סופית את הצטרפותה של ירדן למלחמה - כאשר תפרוץ. על רקע ביטויי ההתעוררות הלאומית של האוכלוסייה הפלסטינית בירדן אחרי הפשיטה, היה אך טבעי כי אוכלוסייה זו, שהיתה ברובה פרו־נאצרית וראתה בנאצר את מושיע העם הפלסטיני, תירתם מהר לגל הלאומני שסחף את העולם הערבי לאחר ההכרזה של נאצר על חסימת המצרים (22.5.67) ותקרא להשתלבות ירדן במדיניותו המלחמתית של נאצר. זו היתה שעתם הגדולה של הפלסטינים, שבעקבות הצהרות נאצר והתעמולה המצרית חשבו כי קרובה שעת הכרעתה של ישראל ומכאן קרוב גם שחרור פלסטין. חוסין, אם כן, עמד בפני מצב של סף התפוצצות פנימית, שסיכן את משטרו, כאשר 'התחנן' לפני נאצר לפגוש אותו כשהוא מסכים לכל תנאיו.

למהלכו זה תרמה גם הערכתו לאחר הפשיטה כי יעדה האסטרטגי של ישראל הוא לכבוש את הגדה המערבית. הצטרפותו של חוסין לנאצר נבעה אם כן גם מחשש אמיתי כי בכל מקרה, בעת מלחמה תפלוש ישראל לגדה המערבית בין שתצטרף ירדן למלחמה ובין שלא. מכאן שהחשש מפני מהלך צבאי ישראלי אם ייכנסו כוחות ערביים לירדן כדי לסייע בהגנת ירדן הפך לבלתי־רלוונטי. ואמנם ברגע שחוסין העריך כי המלחמה היא ודאית, הוא מיהר לא רק לחתום על הסכם עם נאצר אלא גם לפנות לסעודיה ולעיראק בבקשה לשגר כוחות משלוח לירדן. חוסין נאלץ אם כן להצטרף למלחמה גם אם העריך כי סיכוייו לנצח בה קלושים. זו היתה בחירה ברע במיעוטו, אך בשל כך הפך לגיבור לאומי בעיני הערבים.

57. סעיף א־ל־תל, א־יא־ארדן ו פלסטין, עמ' 128-130.